

הפער בין ההכנסות להוצאות והחובות של משקי בית

קיריל שרברמן

נייר מדיניות מס' 01.2018
ירושלים, ניסן תשע"ח, מרץ 2018

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיתה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'ין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי.

מרכז טאוב מעמיד בפני מקבלי ההחלטות המובילים בארץ ובפני הציבור הרחב תמונה כוללת, המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית המדיניות הציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים ומעלים חלופות למדיניות בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים העומדים על סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך והערכות של חלופות למדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובח"ל.

פרסום זה, ככל פרסומי המרכז, הוא על דעתם ואחריותם של מחבריו בלבד. אין בו כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

כתובת המרכז: רחוב האר"י 15, ירושלים

טלפון: 02-567-1818

פקס: 02-567-1919

דואר אלקטרוני: info@taubcenter.org.il

אתר אינטרנט: www.taubcenter.org.il

הפער בין ההכנסות להוצאות והחובות של משקי בית

קיריל שרברמן*

תקציר

העבודה בוחנת את הפער השוטף בין ההכנסות להוצאות של משקי בית כאומדן לסיכוייהם להיקלע לבעיות כספיות. מהממצאים עולה שסוג ההוצאות על דיור הוא משמעותי בקביעת גובה הפער בין ההכנסות להוצאות בקרב לא-נשואים, והמעמד החברתי-כלכלי (חמישון ההכנסה) הוא גורם משמעותי בקביעת הפער בקרב נשואים.

מניתוח מצבת החובות של משקי בית (לפי נתוני ארגון "פעמונים") עולה כי אין הבדלים מובהקים בגובה ממוצע החוב הכולל בין משקי בית ברמות הכנסה שונות, אולם נמצאו הבדלים בגורמים שמשקי הבית חייבים להם: מקור האשראי העיקרי של משקי בית חזקים כלכלית הוא הבנקים, ואילו משקי בית חלשים מצליחים להשלים את החסר באמצעות אשראי ממשפחה ומחברים. עוד נמצא כי מאז 2007 חלה עלייה מהירה בסך האשראי שלקחו משקי בית, אולם בבחינת האשראי הכולל של משקי בית ביחס לתמ"ג מצבה היחסי של ישראל טוב מאוד בהשוואה בין-לאומית.

* קיריל שרברמן, חוקר במרכז טאוב. ברצוני להודות לארגון "פעמונים" על הנתונים ששימשו לביצוע מחקר זה. תודתי והערכתי נתונות גם לפרופ' אבי וייס, לפרופ' קלוד בר רבי, לד"ר דמיטרי רומנוב ולהדס פוקס על הערותיהם, שסייעו בביצועה ובכתיבתה של העבודה. תודה מיוחדת לענבל גפני וללורה שרייבר, שסייעו רבות בעריכת המחקר והתרשימים.

מבוא

מאז המחאה החברתית שהחלה בקיץ 2011 נושא יוקר המחיה תופס מקום נכבד בשיח הציבורי. מרבית הדיונים בנושא עוסקים בעליות המחירים של מוצרי צריכה, המביאים למגמת עלייה בהוצאות, אולם הדיון על שינויים בהכנסות של משקי הבית מתנהל לרוב בנפרד מנושא ההוצאות. למרות זאת חשוב לדון בשני היבטים יחד, מפני שיוקר המחיה שחווים משקי בית הוא למעשה התחושה שהעלייה בהכנסות אינה מספיקה להדביק את עליות המחירים, מה שעלול ליצור גירעון בתקציב המשפחתי. עומק הקשיים הכספיים, או הסכנה להיקלע לקשיים, הוא כגודל הגירעון שיוצר ההפרש בין הכנסות משק הבית להוצאותיו.

העבודה נתתח את הגורמים והמאפיינים המשפיעים על מצבם הכספי השוטף של משקי הבית, ובפרט את הקשר בין מאזן ההכנסות וההוצאות ובין המאפיינים החברתיים-כלכליים של משקי הבית והתפלגות ההוצאות שלהם. המטרה היא להצביע על הגורמים המתואמים במידה הרבה ביותר עם פער שלילי בין ההכנסות להוצאות (מצב שייקרא להלן "פער שוטף שלילי"), שעלול לסכן את האיזון הכלכלי של משקי הבית.

חשוב להסביר את ההבדל בין שני מונחים מרכזיים בעבודה: חובות של משקי בית והפער בין ההוצאות להכנסות. חוב הוא מצב שבו סך נכסיו של משק הבית קטן מסך התחייבויותיו. עקב היעדר נתונים על היקף הנכסים ועל מצבת ההלוואות של משקי הבית, הנתונים הזמינים עבור כלל משקי הבית אינם מאפשרים לדעת אם משק הבית אכן שרוי בחובות. אפילו משק בית אשר הכנסותיו השוטפות נמוכות מהוצאותיו השוטפות לא בהכרח נקלע לחובות, לפי ההגדרה של שווי נקי, משום שקיימות כמה דרכים להתמודדות עם הפער השוטף: ניתן לממנו באמצעות חסכונות, או באמצעות הלוואות שמשק הבית יכול לקחת על חשבון ההכנסות העתידיות, שכאמור המידע לגביהן אינו זמין. עם זאת, פער שוטף שלילי מגביר את סיכוייו של משק הבית להיקלע לקשיים כלכליים בעתיד, לכן עבודה זו תתמקד בעיקרה, כאמור, בניתוח מגמות בפער השוטף כאומדן לסיכויים להיקלע לחובות.¹

נתונים ומתודולוגיה

העבודה משתמשת בשני מקורות נתונים: סקר הוצאות משקי הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ונתונים של ארגון "פעמונים" – ארגון חברתי ללא כוונת רווח, השואף למציאות שבה משפחות בישראל מנהלות חיים כלכליים מאוזנים ואחראיים. הארגון מדריך ומעניק ייעוץ פיננסי לכל המעוניין ומספק ידע, כלים והרגלים נכונים בתחום. צוות "פעמונים", המונה למעלה מ-2,000 מתנדבים, מסייע למשפחות וליחידים ומעניק להם מענה בתחום ההתנהלות הכלכלית, המותאם לצורכיהם וליכולתם. הסיוע ניתן באמצעות

1 אפשר להשוות את בחינת הסיכון שפער שלילי יוביל לחובות להערכת משך הזמן שצוללן יכול לשהות מתחת למים. בהיעדר מידע על כמות האוויר שיכול הצוללן להחזיק בריאותו, אי אפשר לדעת כמה זמן יוכל להישאר מתחת למים בלי לטבוע – אולם ככל שהעומק רב יותר, הסיכון גבוה יותר. באותו אופן, אי אפשר לדעת כמה זמן יוכל משק בית להישאר במצב של הוצאות שגדולות מההכנסות מבלי לדעת אילו זרורות של נכסים או מקורות אחרים עומדים לרשותו, אולם אפשר לומר שככל שהפער גדול יותר כך גובר הסיכון להיקלע לקשיים כלכליים ממשיים.

הפצת מידע וכלים לעבודה עצמית, מענה מקוון לשאלות, פגישת ייעוץ חד-פעמית וליווי כלכלי אישי או קבוצתי שנמשך כמה חודשים.

בסיס הנתונים של "פעמונים" כולל מידע על משקי בית שהתקבלו לתוכניות הסיוע השונות. בדומה לסקר הוצאות משקי הבית, יש בבסיס הנתונים מידע על הכנסות ממקורות שונים וגם על הוצאות כספיות (לצד נתונים דמוגרפיים של משק הבית), מה שמאפשר לחשב את הפער השוטף בין הכנסות להוצאות.² נוסף על כך, בסיס הנתונים של "פעמונים" כולל מידע על מצבת החובות של משקי הבית שהתקבלו לתוכניות: גובהו של החוב, בעלות על החוב (כלומר למי משק הבית חייב) ומספר התשלומים הנתורים.

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ישמשו לניתוח כללי של משקי הבית, ואילו נתוני "פעמונים" יאפשרו ניתוח השוואתי בין משקי בית בעלי פער שוטף שלילי – קרי, כאלו המצויים בסיכון לקשיים כספיים – ובין משקי בית שפנו לארגון.³ אם קיומו של פער שוטף שלילי יכול להיחשב לשלב הראשוני בהיווצרותו של חוב, ניתן לחשוב על פנייה וקבלה לסדנאות ולהדרכות של ארגון "פעמונים" כאינדקטור לשלב חמור יותר, ואולי אף כרוני, של קשיים כלכליים.

הסעיף הראשון בעבודה יבחן את הפער השוטף השלילי בכלל משקי הבית לפי סקרי הוצאות. לאור עליית מחירי הדיור בעשור האחרון משקי הבית יסווגו לפי אופן התשלום על דיור. לאחר מכן ייבחן הקשר בין מאפיינים חברתיים-כלכליים שונים של משק הבית לגודלו של הפער השוטף בכלל האוכלוסייה, באמצעות ניתוח רב-משתני, וכן ייבדק הקשר בין הפער השוטף להתפלגות קטגוריות ההוצאה של משק הבית.

בסעיף השני יאופיינו משקי הבית שפנו לארגון "פעמונים" וקיבלו סיוע, ונתוניהם יושוו לאלו של משקי בית בעלי פער שוטף שלילי בכלל האוכלוסייה. המטרה המרכזית בהשוואה היא לבדוק אם לאוכלוסיית הפונים ל"פעמונים" יש מאפיינים ייחודיים לעומת משקי בית אחרים בעלי פער שוטף שלילי. הסעיף השלישי יכלול ניתוח של נתוני החובות המצויים במאגר "פעמונים", והחלק האחרון יתמקד בנייתו נתונים מצרפיים של האשראי של משקי הבית בישראל.

רקע תיאורטי – מי הם "חייבים"?

עבודתו הקאנונית של Friedman (1957) מתווה מסגרת תיאורטית לתהליך קבלת ההחלטות הקשורות לרמת הצריכה בתקופות שונות בחיים, בהינתן הציפיות בעניין רמת ההכנסה. על פי תיאוריה זו, בכל תקופה נדרש הפרט להחליט איזה חלק מהכנסתו לצרוך ואיזה חלק להפנות לחיסכון. הפער בין ההכנסות להוצאות השוטפות לצריכה הוא תולדה של תהליך אופטימיזציה דינמית בהתאם להעדפות הפרטים ולציפיות לגבי העתיד, וכמעט כל אדם יחסוך או ילווה כסף בתקופות שונות בחייו.

במחקר חשוב אחר טוענים Modigliani and Brumberg (1954) כי השינוי בשיעור החיסכון לאורך החיים אינו תלוי בשינוי בהכנסה של הפרט, אלא בשינוי בערך המצטבר של נכסיו. במילים אחרות, הפרט רוצה לצבור רמת נכסים נתונה לעת פרישתו – בהתאם

2 הכנסת משק הבית מוגדרת כסכום ההכנסות של פרטים השייכים אליו והנכסים שבבעלותם. להתפלגות ההכנסות לפי גילו של ראש משק הבית ראו תרשים נ'2 בנספחים.

3 כפי שעולה משיחה עם גורמים ב"פעמונים", הקריטריון העיקרי לקבלה לתוכניות הסיוע השונות הוא מוטיבציה של המשתתפים לשפר את ההתנהלות הכלכלית, כך שלכל הפחות הם יכולים להיחשב לבעלי מודעות גבוהה יותר להתנהלות כספית לא מאוזנת.

לציפיות שלו לגבי הכנסותיו העתידיות – וחוסך כדי להגיע לרמה זו. כאשר הכנסתו של הפרט משתנה, הוא מניח כי ההכנסה העתידית משתנה בהתאם ולכן עליו לשנות את מסלול צבירת הנכסים כדי להגיע לרמת הנכסים המתוכננת, בהתאם לגילו. למשל, אחד ההסברים של החוקרים לפער שלילי בין ההכנסות להוצאות של משקי בית הוא רכישת מוצרים בני קיימא (כמו מקרר, מזגן, ריהוט או דירה). בדרך כלל רכישת מוצרים אלו כרוכה בהוצאה כספית גדולה אך חד-פעמית. מוצרים אלו משמשים את משק הבית לאורך זמן (מה שנקרא "זרם שירותים"), ושוי השירותים הללו מתווסף לשווי "נטו" של משק הבית.⁴

בשנים מאוחרות יותר פיתח Modigliani את תיאוריית "הכנסה לאורך החיים", תיאוריה מיקרו-כלכלית טהורה ליישומי מאקרו המתבססת על המודל הקודם שלו (Modigliani and Ando, 1963). פיתוח זה, לטענתם של המחברים, משקף טוב יותר את המתרחש בכלכלה כולה מאשר התאוריה של פרידמן, המתאימה פחות לנתונים מצרפיים. שתי התאוריות מתייחסות להתנהגותו של פרט מסוים לאורך חייו, ואילו המחקר הנוכחי מבוסס על נתוני רוחב, המשקפים שנה אחת בלבד. לפיכך ייתכן שחלק מהמסקנות שלהלן מושפעות ממגבלות הנתונים על הכנסות והוצאות לאורך כל תקופת החיים של הנבדקים, ועל ערך הנכסים שבבעלותם וההתייבויות שלהם.⁵

נוסף למדד האובייקטיבי של מצבו הפיננסי של משק בית (שווי נקי של נכסים בבעלותו) יש גם מדד סובייקטיבי, המתבסס על דיווח עצמי. עבודה בנושא זה שפורסמה לאחרונה (קסיר ורומנוב, 2017) ניתחה את התשובות לשאלה בנושא היציבות הפיננסית של משק הבית מתוך סקר אמון צרכנים לשנת 2016. שיעור העונים "במינוס", קרי, נאלצים לממן את הפער בין ההכנסות להוצאות באמצעות חסכוניות עבר או נמצאים בחובות, היה 40.8 אחוזים בקרב ערבים, 29.9 אחוזים בקרב חרדים ו-23.9 אחוזים בקרב יהודים לא-חרדים. בהינתן ששיעור העניים במגזר החרדי ובמגזר הערבי גבוה יותר משיעור המדווחים כי מצבם הפיננסי "במינוס", אפשר להסיק שמשקי בית מעוטי יכולת עשויים להתנהל באיזון כלכלי למרות הכנסותיהם הנמוכות. בהמשך לכך, שיעור גבוה יותר של יהודים לא-חרדים שהשיבו שהם במינוס עלול להצביע על כך שיש משקי בית בעלי הכנסות גבוהות יחסית שאינם מתנהלים באופן מאוזן מבחינה כספית. זוהי דוגמה להבדלים בין המדד האובייקטיבי (שהוגדר בעבודתם של קסיר ורומנוב כשיעורי העוני) ובין המדד הסובייקטיבי (דיווח עצמי על קשיים כספיים).

4 "שווי נטו" מחושב כערך מהוון של סך הנכסים שבבעלות משק הבית, כולל זרמי שירותים הנובעים מבעלות על מוצרים בני קיימא, פחות ערך מהוון של התחייבויותיו. אם משק בית לוקח הלוואה לרכישת מקרר ואינו מממן את הקנייה באמצעות הכנסתו השוטפת, הרי שסך ההתחייבויות שלו גדל כערכה של הלוואה, וסך הנכסים גדל בערך הכספי של זרם השירותים מהמקרר, ולכן השווי "הנקי" של משק הבית לא משתנה. חישוב "סל צריכה הולם" מהווה דוגמה נוספת לשימוש בזרם שירותים כנכס כלכלי, או מה שקרוי "הכנסה בעין" (גוטליב ופרומן, 2012; רגב, 2014).

5 נתוני פאנל, הכוללים מידע על הכנסות והוצאות שוטפות של משקי הבית לצד מידע על נכסים, היו מאפשרים לבחון כיצד אותם משקי בית משנים את התנהגותם לאורך זמן, בהתאם לשינויים בהכנסותיהם (או בנכסיהם) ולמשתנים נוספים – אולם נתונים כאלה אינם קיימים כיום.

1. הפער בין ההכנסות להוצאות – כלל משקי הבית

סעיף זה ינתח את הפער בין ההכנסות הפנויות להוצאות הכספיות של משקי הבית, כדי לזהות את מאפייני משק הבית אשר מתואמים עם גודלו של הפער השוטף. הנתונים לקוחים מסקר ההוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2015 (הנתונים העדכניים ביותר שהיו זמינים בעת כתיבת העבודה). כדי ליצור בסיס נתונים שמייצג את גילאי העבודה העיקריים, הניתוח יתמקד במשקי בית שהעומד בראשם (בעל ההכנסה הגבוהה ביותר במשק הבית, הקרוי גם "ראש משק הבית הכלכלי") נמצא בטווח הגילים 25–60.⁶ כמו כן, כדי ליצור בסיס נתונים מהימן ובר השוואה לנתונים שהתקבלו מארגון "פעמונים" המחקר יתמקד באוכלוסייה היהודית בלבד.⁷

ב-2015 שיעור משקי הבית שהיה להם פער שוטף שלילי עמד על 39 אחוזים במשקי בית של לא-נשואים ו-35 אחוזים בקרב נשואים.

הקשר בין הפער השוטף להוצאות על דיור

לאור העלייה הגדולה במחירי הנדל"ן בישראל בעשור האחרון, ובשל חלקה המשמעותי של ההוצאה על דיור בתוך סל הצריכה של משק הבית, סווגו משקי הבית לפי קטגוריות המשקפות את מצב הנדל"ן שלהן. מצב הנדל"ן נקבע לפי סוג ההוצאות הכספיות על דיור, והוא כולל כמה קטגוריות:

- משקי בית ללא הוצאות כספיות על דיור: חלק הארי של משקי הבית בקבוצה זו מתגוררים בנכס שנמצא בבעלותם. שאר משקי הבית בקבוצה זו אינם בעלי דירה, אך הוצאותיהם על דיור ממומנות בידי אחרים (למשל בני משפחה, מעסיק או מוסדות ציבוריים).
- משקי בית שמשלמים משכנתה
- משקי בית שמשלמים שכר דירה
- משקי בית שמשלמים גם משכנתה וגם שכר דירה

החלוקה לפי ההוצאה על דיור מאפשרת לבדוק אם קיימים הבדלים בפער השוטף בין משקי הבית המשתייכים לקבוצות ההוצאה השונות בתחום הדיור. ככלל, תשלומי משכנתה אינם נחשבים רק להוצאה על צריכה אלא גם להשקעה, אולם לצורך המחקר הנוכחי תשלומים אלו ייחשבו להוצאה כדי לאמוד את המתאם שבין הוצאות על דיור לסיכוי להיקלע לחובות.⁸

ההכנסות של משקי בית משתנות לאורך החיים, ובהתאם גם סטטוס הדיור שלהם. תרשים 1 מציג את התפלגות קבוצות ההוצאה על דיור לפי גיל בשנת 2015.⁹ ככלל, שיעור

6 הגבלת הגיל מתייחסת לראש משק הבית (הכלכלי), ללא קשר לגילי החברים האחרים בו.
 7 נתוני "פעמונים" אינם כוללים נתונים על משקי בית מיישובים ערביים. הקטגוריה התואמת בבסיס הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה היא "יהודים ואחרים" (לפי דת ראש משק הבית).
 8 התוצאות נבחנו גם ללא הכללת תשלומי משכנתה בחישוב הפער השוטף, אך תוצאות הניתוח אינן משתנות באופן מהותי. לפירוט ראו נספח אקונומטרי.
 9 יש לזכור כי אלו נתוני רוחב אשר מציגים משקי בית שהחליטו החלטות בעניין סטטוס הדיור שלהם בתקופות שונות, כאשר תנאי השוק היו אחרים, לכן תרשים 3 אינו משקף בהכרח העדפות גורפות לסוגי דיור מסוימים. להתפלגות משקי הבית לפי הוצאות על דיור בשנים שונות (2003, 2008 ו-2015) ראו תרשים 3' בנספחים.

משקי הבית שאין להם הוצאות כספיות על דיור גדול יותר ככל שראש משק הבית מבוגר יותר. מגמה זו תואמת את הקשר החיובי בין גיל להכנסה (תרשים נ'2 בנספחים). נוסף על כך, ככל שמשק הבית מבוגר יותר יש סיכוי גבוה יותר שהוא החזיר את תשלומי המשכנתה שלקח בצעירותו.

יוצאים מן הכלל הם משקי בית בראשות גילאי 29–25, שיש בקרבם שיעור גבוה יחסית ללא הוצאות על דיור. ממצא זה מתואם עם כמה מאפיינים של קבוצת גיל זו: אחוז גבוה של משקי בית המשתייכים למעמד חברתי-כלכלי גבוה (40 אחוזים משתייכים לחמישונים 4 ו-5), בהשוואה למשקי בית שהעומד בראשם בגילי 30–44;¹⁰ אחוז גבוה של משקי בית המתגוררים בפריפריה, שבה מחירי הנדל"ן נמוכים יותר; ושכיחות גבוהה של משקי בית המקבלים סיוע ישיר של קרובי משפחה בתשלום הוצאות דיור. גורם אפשרי נוסף לשיעור הגבוה יחסית של משקי בית בראשות גילאי 29–25 ללא הוצאות על דיור הוא רישומו של נכס על שם הזוג הצעיר, אף שבפועל הזוג לא רכש את הנכס מכספו, אולם נראה שהסבירות לכך נמוכה מאוד.

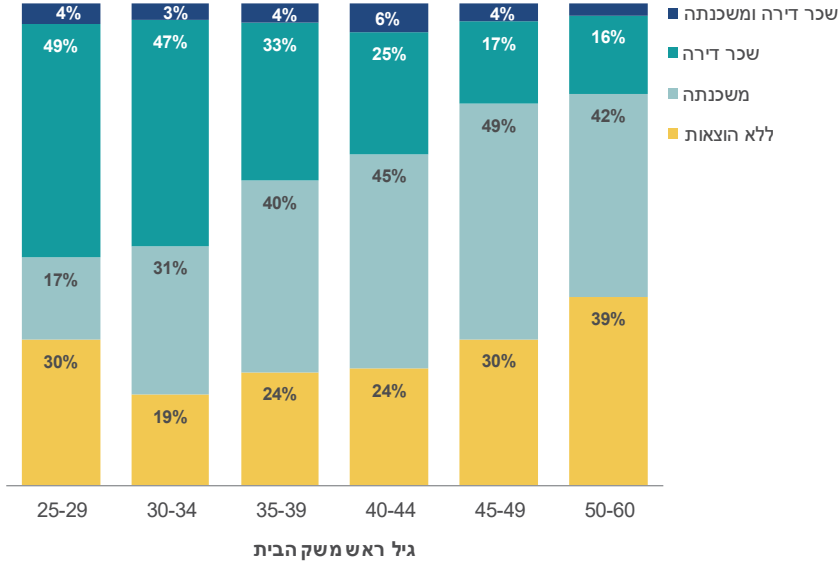
שיעור משקי הבית שמשלמים שכירות קטן יותר ככל שראש משק הבית מבוגר יותר. שיעור משלמי המשכנתה גדל עד גיל 49 ואז יורד, ככל הנראה עקב סיום פירעון המשכנתות שלקחו משקי הבית בצעירותם. בהשוואה לשנים קודמות, שיעור בעלי המשכנתה בקבוצות הגיל הצעירות נמוך יותר ושיעור בעלי המשכנתה בגילים המבוגרים גבוה יותר (תרשים נ'3 בנספחים). ממצא זה עשוי להעיד על דחיית גיל לקיחת המשכנתה לעומת 2003, וכן על הארכת תקופת החזורים. שני הגורמים מתואמים עם עליית מחירי הדיור: ההגדלה של ההון העצמי הנדרש מחייבת תקופת חיסכון ארוכה יותר, והעלייה בסכום המשכנתה הנדרשת מצריכה ככל הנראה תקופת החזר ארוכה יותר.

3.6 אחוזים מכלל משקי הבית משלמים גם משכנתה וגם שכירות, ושיעורה של קבוצה זו מגיע לשיא של 6 אחוזים בקרב קבוצת הגיל 44–40. קבוצה קטנה זו עשויה לכלול משקי בית שרכשו דירה אך ממתינים למסירתו של הנכס,¹¹ משקיעים בנדל"ן והורים שעוזרים לילדיהם במימון שכר הדירה. כפי שיודגם בהמשך, לקבוצה זו יש הוצאות גבוהות במיוחד על דיור, והן מכבידות על התקציב השוטף של משקי הבית.

10 מעמד חברתי-כלכלי גבוה יותר מתואם עם ריבוי נכסים, שבתורו מאפשר רכישת דירה ללא אשראי.
11 הכוונה למקרה שבו המשכנתה משולמת על נכס מושכר ובעלי הבית בוחרים לגור בשכירות, ככל הנראה באזור אחר או בדירה בעלת מאפיינים אחרים מבחינת משק הבית. הסיכון בהשקעה בדירה להשכרה היא שבעל הנכס לא יצליח להשכיר את הדירה, ויאלץ לכסות את עלויות המשכנתה בעצמו.

תרשים 1. התפלגות משקי הבית לפי סוג ההוצאה על דיו, 2015
לפי גילו של ראש משק הבית

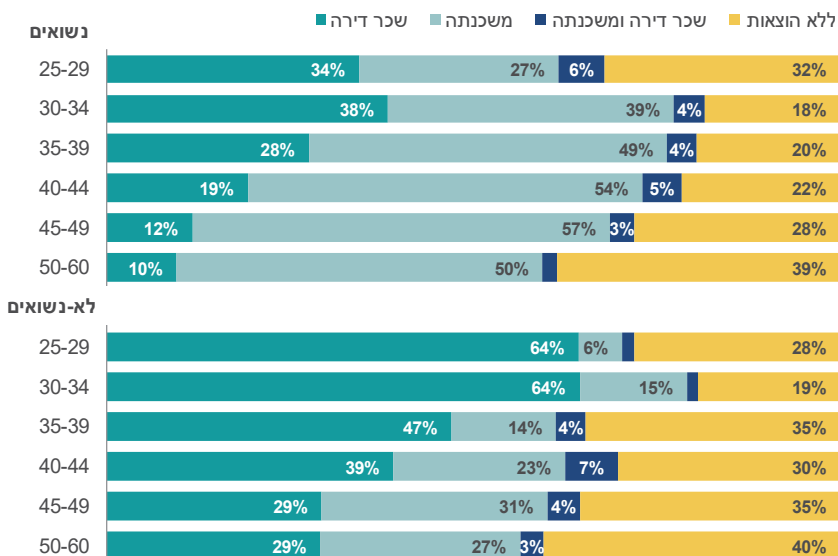

מקור: קיריל שרברמן, מרכז שאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית

משתנה נוסף שעשוי להיות מתואם עם המצב הכלכלי בכלל, ועם סוג ההוצאה על דיו בפרט, הוא המצב המשפחתי. ההבדל המשמעותי ביותר הוא בין משקי בית של נשואים למשקי בית של לא-נשואים – קבוצה הכוללת רווקים, גרושים ואלמנים. שלוש הקבוצות אוחדו לקבוצה אחת, אף שכל אחת מהן מייצגת פרטים בשלב שונה בחיים וייתכן שיש להם מניעים שונים, בשל כמה סיבות. ראשית, מספר התצפיות של גרושים, ובוודאי של אלמנים, קטן בהשוואה למספר התצפיות של רווקים. שנית, ההבדלים בין אלו שמתגוררים ללא בן/בת זוג, גם אם מצבם המשפחתי שונה, קטנים יותר בהשוואה להבדלים בין משקי בית של לא-נשואים ובין משקי בית של נשואים. למשל, רוב הגברים הגרושים מתגוררים ללא ילדיהם, וכך גם רוב הגברים האלמנים – ואילו ברוב משקי הבית של נשואים יש ילדים.

בתרשים 2 רואים שבאופן לא מפתיע, להרבה יותר משקי בית של נשואים יש הוצאה על משכנתה. כמו כן, שיעור משקי הבית של לא-נשואים שיש להם הוצאות על שכירות גבוה בהרבה מזה של נשואים – גם בגלל גרושים וגרושות, שכלל הנראה נאלצו לעזוב בית בבעלותם, וגם בגלל רווקים, שרבים מהם חיים בשכירות. מעט מאוד משקי בית משלמים משכנתה וגם דמי שכירות – ממוצע של 4.2 אחוזים אצל נשואים ו-3.7 אחוזים אצל לא-נשואים. שיעורם של משקי הבית הללו גבוה יחסית בקרב נשואים בגילי 25-29, נתון שתומך בסברה שההוצאה הכפולה נובעת מהמתנה למסירת הנכס הקנוי ומגורים בשכירות בזמן ההמתנה.

תרשים 2. התפלגות משקי הבית לפי סוג ההוצאה על דיור, 2015 לפי גילו של ראש משק הבית ומצב משפחתי

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית

כפי שניכר בתרשים 3, המציג את הפער השוטף (הכנסות פחות הוצאות) לפי הוצאות על דיור וקבוצות גיל, גודלו של הפער מתואם במידה רבה יותר עם סטטוס ההוצאות על דיור מאשר עם גילו של ראש משק הבית. ב-2015 הפער השוטף של משקי בית ללא הוצאות כספיות על דיור היה חיובי (כלומר, ההכנסות גבוהות מההוצאות), והגדול ביותר מבין כל מצבי ההוצאה על דיור, בכל קבוצות הגיל. הפער השוטף של משקי בית ששילמו שכירות היה די מאוזן ונע סביב 0 בכל קבוצות הגיל, בעיקר בקרב לא-נשואים. הפער בתקציב של משקי בית שמשלמים משכנתה היה לרוב חיובי ודי יציב בכל חתך הגילים, וגבוה מהפער השוטף הממוצע של משקי בית בעלי הוצאות על שכירות.

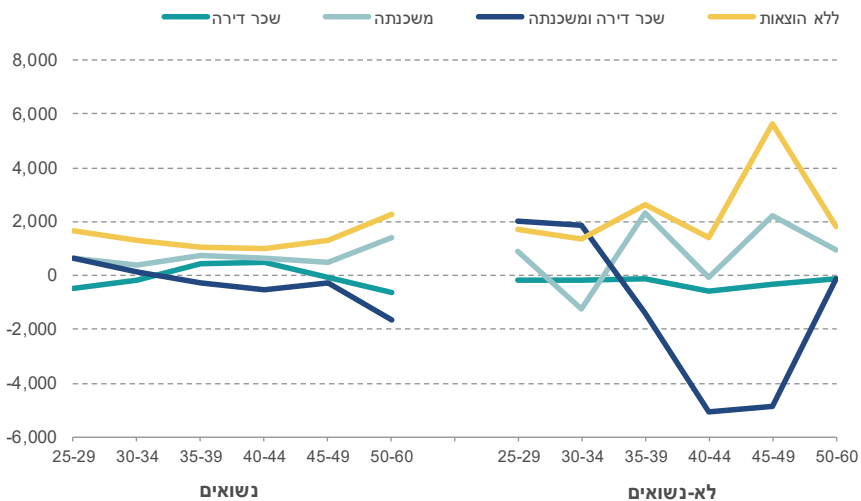
כאשר מנתחים את הפער השוטף של משקי בית שגם שוכרים וגם משלמים משכנתה, ניכר שבקרב משקי בית שעומד בראשם בן 35 ומעלה יש פער שולי שלילי בין ההכנסות להוצאות השוטפות. כאמור לעיל, ככל שהתקופה שבה יש פער שוטף שלילי ארוכה יותר, כך גובר הסיכוי שמשק הבית ייקלע לחובות. לעומת זאת, בקרב משקי בית צעירים יותר באותו סטטוס הוצאה על דיור יש פער שוטף חיובי. אפשר להסביר זאת בכך שבשלבם אלו של החיים רק משקי בית חזקים מבחינה כלכלית יכולים להרשות לעצמם גם לשכור וגם לשלם משכנתה לאורך זמן.

בהשוואה לפי מצב משפחתי ניכר שהשונויות בגודלו של הפער השוטף לפי סוג התשלום על דיור גדולה יותר בקרב לא-נשואים מאשר בקרב נשואים. כמו כן, ניכר שהפער השוטף

משתנה בין קבוצות הגיל במידה רבה יותר אצל לא-נשואים. מעניין לציין כי בקרב נשואים המשלמים שכירות יש פער שוטף ממוצע שלילי במשקי בית שבראשם עומד אדם בגיל צעיר מ-35 או מבוגר מ-45, ואילו במשקי בית שבראשם עומדים גילאי 35-44 הפער השוטף חיובי. לעומת זאת, במשקי בית של לא-נשואים יש פער שלילי קטן בכל הגילים.

השוואת משלמי המשכנתה מצביעה על שוני גדול יותר בפער השוטף הממוצע בקרב משקי בית של לא-נשואים. בקרב נשואים יש פער שוטף חיובי שנע בין 408 שקלים במשקי בית שראשם בגילי 30-34 ל-1,407 שקלים כשראש משק הבית בגילי 50-60. השוואה של משקי בית שמשלמים משכנתה וגם שכירות מראה ירידה בגודלו של הפער השוטף הממוצע לנפש ככל שעולה הגיל, הן אצל נשואים הן אצל לא-נשואים, אך הפער אצל לא-נשואים נמוך בהרבה. רק בקבוצה של משקי הבית שבראשם גילאי 50-60 הפער בקרב הלא-נשואים גבוה מהפער בקרב נשואים. עם זאת, כאמור זוהי קבוצה קטנה מאוד, מה שעלול להשפיע על המובהקות הסטטיסטית של האומדנים.

תרשים 3. הפער החודשי השוטף לנפש, 2015
לפי סוג ההוצאה על דיור וגילו של ראש משק הבית, בשקלים

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית

הקשר בין הפער השוטף למאפייני משק הבית: ניתוח רב-משתני

בסעיף זה יבחן הקשר בין גודל הפער השוטף למאפיינים חברתיים, כלכליים ודמוגרפיים של משקי הבית: מקום מגורים, מעמד חברתי-כלכלי, מעמד תעסוקתי של ראש משק

הבית, מועד העלייה לישראל וסוג הוצאה על דיור (כפי שהוגדרה בסעיף הקודם).¹² כמו בסעיף הקודם, התוצאות יוצגו בנפרד עבור משקי בית של נשואים ושל לא-נשואים. כדי לנטרל את הקשר שבין גודל משק הבית לפער השוטף, האמידה תיעשה על בסיס פער שוטף לנפש. שיטת האמידה שנבחרה היא רגרסיה מסוג Tobit, המאפשרת לבחון את כלל הפערים השוטפים לצד הפערים השליליים.¹³

כפי שהוסבר בסעיף הקודם, פער שוטף שלילי נוצר כאשר משק בית חורג מתקציבו החודשי, כלומר: כשסך ההכנסות הפנויות קטן יותר מסך ההוצאות הכספיות לצריכה (לרבות תשלומי משכנתה). כאמור, מצב זה עלול להוביל לסיכון כלכלי ולחובות.

כדי להראות בצורה פשוטה יחסית את הקשר בין המאפיינים השונים של משק הבית לסיכויי להיקלע לפער שוטף שלילי, הוגדרה קבוצת ייחוס ששימשה בסיס להשוואה. המאפיינים של משקי הבית הנמצאים בקבוצת הייחוס הם:

- ראש משק הבית שכיר
- ראש משק הבית בגיל 60–50
- ראש משק הבית יליד ישראל או עולה ותיק (עלה לארץ לפני 1990)
- מתגוררים באזור המרכז
- ללא הוצאות כספיות על דיור
- שייכים לחמישון ההכנסה הגבוה ביותר (5)

האחוזים בעמודות בתרשים 4 מייצגים את גודלו של הפער השוטף השלילי המתואם עם אותו מאפיין ביחס לקבוצת הייחוס. למשל, אפשר לראות כי אצל לא-נשואים, הגירעון של משק בית שבראשו עצמאי היה גדול בממוצע ב-18 אחוזים מאשר של שכיר, בהנחה שכל שאר הנתונים זהים לקבוצת הייחוס. ניתן לייחס את התוצאה הזו לכך שעצמאים נתונים יותר למחזוריות של פעילות כלכלית, לכן בהחלט סביר למצוא עצמאים שהכנסותיהם בנקודת זמן מסוימת נמוכות יותר מהרגיל ואילו הוצאותיהם לא השתנו.

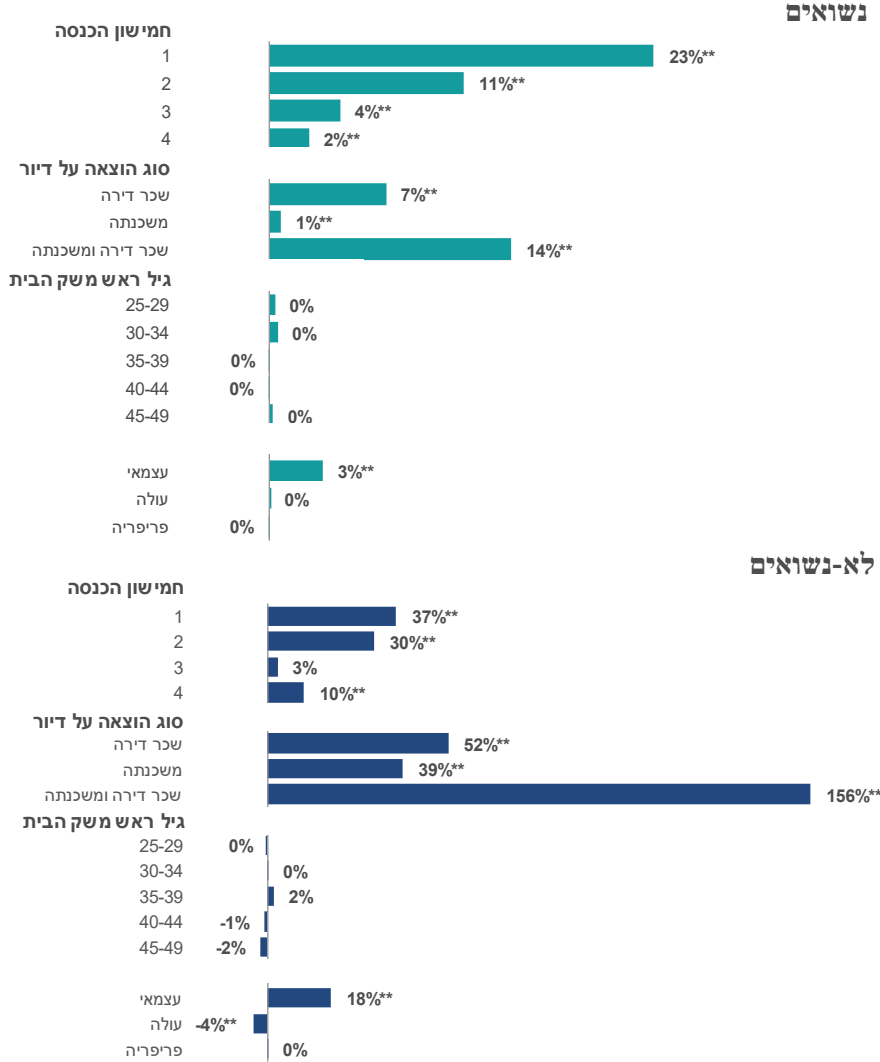
בקרב משקי בית של לא-נשואים, המתאמים הגדולים ביותר היו בין הפער השוטף השלילי לנפש לסוג ההוצאות על דיור. במשקי בית המשלמים דמי שכירות הפער השלילי השוטף לנפש גדול ב-52 אחוזים מהפער במשקי בית ללא הוצאות כספיות על דיור. במשקי בית שמשלמים משכנתה הפער השלילי מתואם עם גידול של 39 אחוזים בהשוואה לפער השוטף של קבוצת הייחוס, ותשלום של דמי שכירות וגם משכנתה מתואם עם עלייה של 156 אחוזים. כפי שנאמר, שיעור משקי הבית המשלמים משכנתה וגם שכירות קטן יחסית, וייתכן שהתוצאה החריגה נובעת ממיעוט התצפיות. ההבדלים קטנים בהרבה במשקי בית של נשואים. כך, הפער השוטף השלילי במשקי בית שמשלמים שכירות גבוה מזה של קבוצת הייחוס ב-7 אחוזים, הפער בקרב משלמי משכנתה גבוה באחוז אחד, והפער אצל המשלמים שכירות וגם משכנתה גבוה ב-23 אחוזים מהפער בקבוצת הייחוס. מקום המגורים וגילו של העומד בראש משק הבית אינם מתואמים עם גודלו של הפער השלילי, הן אצל נשואים הן אצל לא-נשואים. לעומת זאת, מעמדו החברתי-כלכלי של משק הבית, הנקבע על פי חמישון ההכנסה לנפש, מתואם באופן מובהק עם פער שוטף שלילי: ככל שהמעמד החברתי-כלכלי נמוך יותר, כך הפער השוטף השלילי לנפש גדול יותר. בקרב משקי בית המשתייכים לחמישון התחתון (חמישון 1) הפער השלילי הממוצע גדול ב-37 אחוזים אצל לא-נשואים, וב-23 אחוזים אצל נשואים, בהשוואה לפער של

12 לפירוט מלא של האמידה ותוצאותיה ראו נספח אקונומטרי.

13 להרחבה בנושא אמידה של משתנים מוסברים מוגבלים ראו Wooldridge (2015), פרק 17.2.

משקי בית בקבוצת הייחוס (חמישון 5). הפער השוטף במשק בית בחמישון 4 גדול ב-10 אחוזים אצל לא-נשואים, וב-2 אחוזים בלבד אצל נשואים, בהשוואה לקבוצת הייחוס. במשקי בית של לא-נשואים אשר עלו לישראל לאחר 1990 נרשם פער שוטף שלילי הנמוך ב-4 אחוזים מהפער בקבוצת הייחוס.

תרשים 4. המתאם בין הפער השוטף השלילי לנפש ובין המאפיינים של משק הבית, 2015

הגידול בפער בהשוואה לקבוצת הייחוס.
 מובהקות: ללא כוכבית - לא מובהק; * p = 0.05-0.10; ** p > 0.05
 מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית

באופן כללי, המתאמים בין מאפיינים חברתיים-כלכליים לגודל הפער השוטף היו גבוהים יותר בקרב לא-נשואים מאשר בקרב נשואים. העובדה שבמשקי בית לא-נשואים המספר הפוטנציאלי של מפרנסים קטן יותר יכולה להוות הסבר, גם אם חלקי, לתנודתיות רבה יותר של הפער השוטף בקבוצה זו.

הקשר בין הפער השוטף השלילי לדפוסי הצריכה

כפי שעולה מהסעיפים הקודמים, יש מתאם בין המצב החברתי-כלכלי של משקי הבית לפער שוטף שלילי בהוצאותיהם. מעניין לראות אם גם דפוסי הצריכה, כלומר העדפות הצריכה של משקי הבית, מתואמים עם גודלו של הפער. בפרט מעניין לבחון את המתאם בין גודל הפער ובין חלקן של ההוצאות הכספיות על דויר, שנמצאו בסעיף הקודם כבעלות מתאם גדול יחסית עם פער שוטף שלילי. המתאמים יבוטאו כסוג של גמישויות – כלומר מה אחוז השינוי בפער השלילי כאשר משנים באחוז את חלקו של סעיף מסוים בהוצאות. גם בסעיף זה הרגרסיות ייאמדו בנפרד ללא-נשואים ולנשואים.

הוצאות אישיות (הכוללות הוצאות על ביגוד, הנעלה, שירותי כביסה, תספורת וקוסמטיקה) מתואמות עם העלייה בפער השוטף השלילי במידה הרבה ביותר, הן אצל לא-נשואים הן אצל נשואים (תרשים 5). עלייה באחוז אחד בחלק היחסי של ההוצאות האישיות מתוך כלל ההוצאות מביאה לעלייה של 4.6 אחוזים בפער השלילי השוטף לנפש במשקי בית של לא-נשואים, ושל 7.2 אחוזים במשקי בית של נשואים. ככל הנראה, הסיבה לקשר המשמעותי בין הוצאות אישיות לעלייה בגודל הפער היא שמדובר בהוצאות גדולות ולא תכופות יחסית, ולרוב לא מתוכננות, שמעלות את ההוצאה הכוללת של משק הבית אחת לכמה חודשים ומקשות על ניהול מאוזן של התקציב – בניגוד להוצאות קבועות ומתוכננות כמו שכר דירה, חינוך ואחזקת דירה. נוסף לכך, ירידות מחירים משמעותיות שחלו בקטגוריית הוצאה זו בשנים האחרונות הביאו לעלייה בצריכה.

ההבדל בין הקבוצות עלול לנבוע מהבדלים באופן הצריכה של סוג הוצאות זה. ייתכן מאוד שמשקי בית של לא-נשואים מוציאים על סעיף "הוצאות אישיות" רק כאשר הדבר לא מאיים על התזרים השוטף שלהם, או במילים אחרות, לא יגדיל בהרבה את הגירעון. לעומת זאת, משקי בית של נשואים, המנהלים תקציב משותף שמורכב מהכנסות של שני בני הזוג, עלולים להיות חשופים יותר להוצאות חריגות בגלל מה שקרוי "טרגדיית המשאב המשותף"¹⁴.

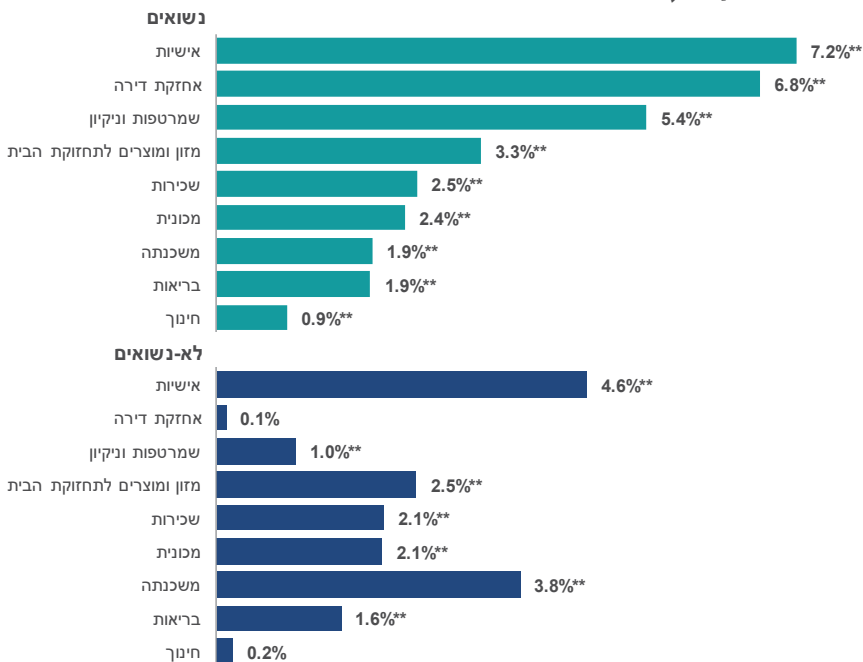
הגורם השני בחשיבותו מבחינת הגדלת הפער השלילי השוטף לנפש במשקי בית של לא-נשואים הוא חלקן של ההוצאות על משכנתה. עלייה של אחוז אחד בחלקה של המשכנתה מסך ההוצאות מתואמת עם עלייה של 3.8 אחוזים בגודלו של הפער השוטף. במשקי בית של נשואים הוצאה זו פחותה בהשפעתה: עלייה של 1.9 אחוזים עם כל עלייה של אחוז בחלקה של ההוצאה על משכנתה. המתאם בין חלקה של ההוצאה על שכירות לפער השוטף השלילי דומה למדי אצל לא-נשואים ואצל נשואים (2.1 אחוזים ו-2.5 אחוזים, בהתאמה).

14 לפי תיאוריה זו, כל אחד מבני הזוג דואג לטובתו שלו בתקציב המשותף, והצרכים של בני משק בית אחרים מקבלים בעיניו עדיפות נמוכה יותר, אם בכלל. מצב זה גורם לניצול יתר של המשאב המשותף מצד שני בני הזוג. להרחבה ראו Hardin (1968).

המתאם בין חלקן של הוצאות על מוצרי מזון ותחזוקת הבית (מה שנקרא "קניות בסופר") ובין גודלו של הפער השוטף השלילי לנפש הוא השלישי בגודלו במשקי בית של לא-נשואים, ועומד על 2.5 אחוזים. אצל נשואים המתאם גבוה יותר (עלייה של 3.3 אחוזים בפער השוטף עם כל עלייה של אחוז בחלקה של ההוצאה). אולם הסעיף ממוקם רק במקום הרביעי מבחינת חשיבותו לקביעת הפער.

סעיפים אחרים, כמו הוצאות על מכונית והוצאות על בריאות, דומים למדי במתאם עם הפער השוטף השלילי במשקי בית של נשואים ושל לא-נשואים – 2–1.5 אחוזים. מעניין לציין שבמשקי בית של נשואים המתאם בין חלקן של הוצאות אחזקת דירה (חשמל, מים, גז, חימום וארנונה) לגודלו של הפער השוטף השלילי לנפש הוא השני בגודלו, ועמד על 6.8 אחוזים, ואילו במשקי בית של לא-נשואים מתאם זה אינו מובהק סטטיסטית. עוד הבדל משמעותי בין הקבוצות ניכר במתאם בין חלקה של ההוצאה על שמרטפות וניקיון הבית לגודל הפער: עלייה של 5.4 אחוזים בפער לכל עלייה של אחוז בחלקה של ההוצאה במשקי בית של נשואים, לעומת עלייה של אחוז אחד בלבד אצל משקי בית של לא-נשואים. שני ממצאים אלו מהווים ראיה נוספת לשוני בין נשואים ללא-נשואים בגורמים המתואמים עם גודל הפער השוטף השלילי.

תרשים 5. המתאם בין הפער השוטף השלילי לנפש לחלקן של קטגוריות ההוצאה בתקציב, 2015

מובהקות: ללא כוכבית – לא מובהק; * $p = 0.05-0.10$; ** $p > 0.05$
 מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית

2. משקי בית בעלי פער שוטף שלילי ומשקי בית שפנו לארגון "פעמונים"

הסעיף הקודם ניתח את הפערים בין ההוצאות להכנסות על בסיס נתונים מייצגים של כלל משקי הבית היהודיים בישראל. סעיף זה יוסיף לתמונה את משקי הבית שנתוניהם נמצאים בבסיס הנתונים של "פעמונים", קרי: משקי בית מיישובים יהודיים שפנו לעזרה ומקבלים סיוע מהארגון בהתנהלותם הכלכלית. הנתונים כוללים מידע על הכנסות והוצאות חודשיות, בדומה לסקר הוצאות משקי הבית, וכן על החובות של משקי הבית. תחילה יושוו הנתונים הכלליים מתוך סקרי ההוצאות לנתוני "פעמונים", ולאחר מכן ינותחו נתוני החובות של משקי בית שפנו ל"פעמונים".

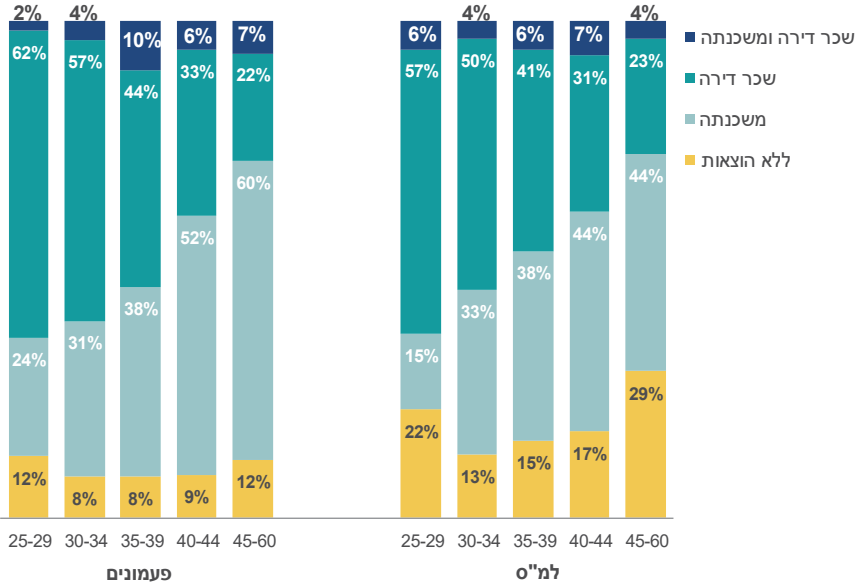
חשוב לציין שני הבדלים משמעותיים בין ניתוח הנתונים של כלל משקי הבית (סעיף 1) להשוואה הנוכחית. ראשית, במאגר הנתונים של "פעמונים" יש מיעוט תצפיות של משקי בית של לא-נשואים, לכן ההשוואה תתמקד במשקי בית של נשואים בלבד. שנית, משקי הבית הנכללים בבסיס הנתונים של "פעמונים" יושוו רק לנתוני סקר ההוצאות המתייחסים למשקי בית שיש להם פער שלילי בין ההכנסות להוצאות. הנחת העבודה היא כאמור שרק משקי בית בעלי פער שוטף שלילי נמצאים בסיכון להיקלע לקשיים כספיים, ולכן הם קרובים יותר להגדרה "משקי בית בחובות". סביר להניח כי משקי בית שפנו ל"פעמונים" כדי לשפר את התנהלותם הכספית נמצאים בשלב מתקדם יותר של קשיים כלכליים, וההשוואה בין שתי הקבוצות יכולה ללמד על נקודות הדמיון והשוני בין משקי הבית הנמצאים בפער שלילי לאלו שמודעים לקשיים הכספיים שלהם ואולי סובלים מהם במידה רבה יותר, ובכך לאשש או להחליש את ההנחה שפער שוטף שלילי הוא אכן מדד לקשיים כספיים. לצד זאת, חשוב לציין כי בסיס הנתונים של "פעמונים" כולל משקי בית בעלי פער שוטף שלילי וחיובי כאחד.

תרשים 6 משווה את ההתפלגות של משקי הבית לפי ההוצאות על דיור בשני מאגרי הנתונים (כאמור, עבור משקי בית של נשואים בלבד). אחד ההבדלים הבולטים הוא שבמאגר נתוני "פעמונים" יש שיעור נמוך בהרבה של משקי בית ללא הוצאות כספיות על דיור. ממצא זה מאשש את הנתונים שהוצגו בסעיף 1, שהראו כי משקי בית ללא הוצאות כספיות על דיור הם בעלי הפער השוטף השלילי הממוצע הקטן ביותר, ולכן סיכוייהם להיקלע לחובות הם הנמוכים ביותר.

לעומת זאת, שיעור משקי הבית שיש להם גם משכנתה וגם הוצאות על שכירות בבסיס הנתונים של "פעמונים" גבוה מעט יותר משיעורם בכלל האוכלוסייה. גם נתון זה תומך בממצאים קודמים, שהראו כי משקי בית בקבוצת ההוצאות הזו הם בעלי הפער השוטף השלילי הגבוה ביותר. שיעור משקי בית המשלמים דמי שכירות בלבד דומה בשני בסיסי הנתונים, במיוחד בקבוצות הגיל המבוגרות יותר. השיעור החרוג של משלמי המשכנתה בקרב משקי בית בראשות גילאי 45-60 בבסיס הנתונים של "פעמונים" נובע כנראה ממיעוט משקי הבית בקטגוריית גיל זו.

תרשים 6. התפלגות משקי הבית לפי סוג ההוצאות על דיור לפי גילו של ראש משק הבית

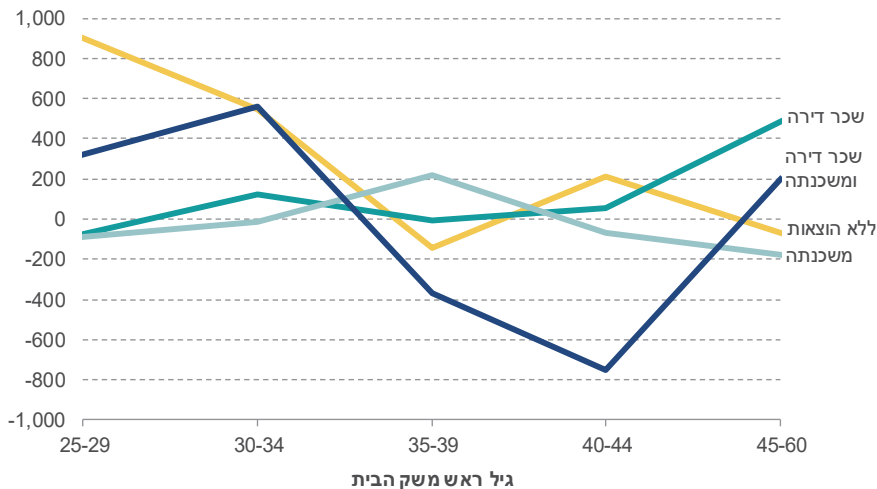
מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב

נתונים: "פעמונים" (2016); הלמ"ס; סקר הוצאות משקי הבית (2015)

התבוננות בגודלו של הפער השוטף לפי סוג ההוצאות על דיור מגלה שההבדלים בין משקי הבית בשני מאגרי הנתונים קטנים מאוד (תרשים 7 לעומת תרשים 3 לעיל). סביר להניח שהתוצאה משקפת בעיקר את אופן בחירת משקי הבית שהתקבלו לתוכניות השונות של "פעמונים". עם זאת, יש להביא בחשבון כי לפחות חלק ממשקי הבית שנתוניהם נכללים במאגר מצויים עדיין בעיצומו של התהליך, וסביר שבסיומו הפער השוטף בתקציבם יהיה קטן יותר ואף חיובי.

מעניין לציין שבנתוני סקרי ההוצאות קבוצת משקי הבית שמשלמים גם משכנתה וגם שכירות מציגה פער שלילי קטן יותר בהשוואה למשקי בית בקטגוריה זו שפנו אל "פעמונים", במיוחד בקרב משקי בית שגילו של העומד בראשם הוא 35 עד 49. אך כאמור בסעיף 1 מדובר בקטגוריה קטנה, שחלקה עומד על כ-6 אחוזים בלבד ממשקי הבית בבסיס הנתונים של "פעמונים".

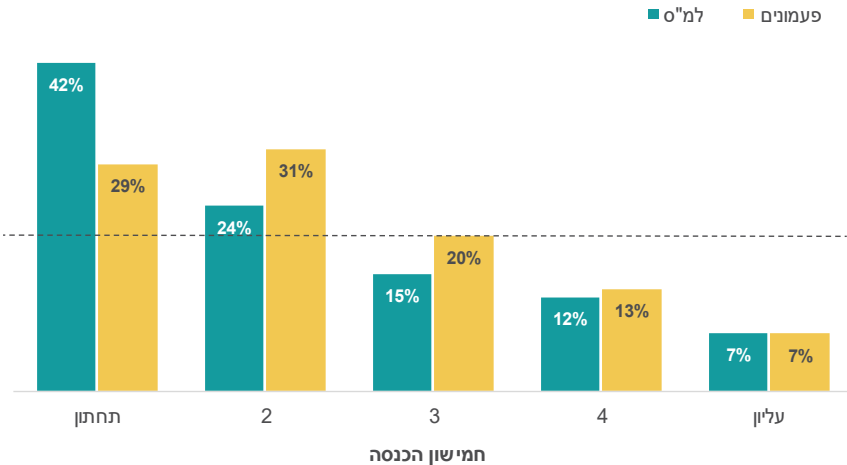
תרשים 7. הפער החודשי השוטף לנפש, 2016
משקי בית של נשואים, לפי סוג ההוצאה על דיור וגילו של ראש משק הבית, בשקלים

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

תרשים 8 מראה את התפלגות משקי הבית לפי חמישוני הכנסה לנפש בשני בסיסי הנתונים (החמישונים חושבו על בסיס התפלגות ההכנסות בסקר ההוצאות לשנת 2015). לשני חמישוני הכנסה התחתונים יש ייצוג יתר בשני המאגרים (מעל 20 אחוזים), אולם ייצוג היתר בנתוני סקר ההוצאות גבוה בהרבה – נתון שאינו מפתיע מפני שמעמד כלכלי מתואם עם פער שוטף שלילי (תרשים 4 לעיל), וכאמור נתוני הסקר כוללים בעלי פער שוטף שלילי בלבד ואילו נתוני "פעמונים" כוללים גם בעלי פער שוטף חיובי. סיבה נוספת לייצוג היתר של החמישונים התחתונים היא שהשוואה מתמקדת במשקי בית של פרטים נשואים, שבשל מספר גבוה יותר של נפשות ההסתברות שישתייכו לחמישונים הנמוכים גבוהה יותר. לצד זאת, הימצאותם של משקי בית מהחמישון העליון במסגרות של "פעמונים" (גם אם בייצוג חסר) מלמדת כי גם משקי בית חזקים כלכלית עלולים להיקלע לבעיות כספיות.

**תרשים 8. התפלגות משקי הבית לפי חמישוני הכנסה לנפש*
משקי בית של נשואים**

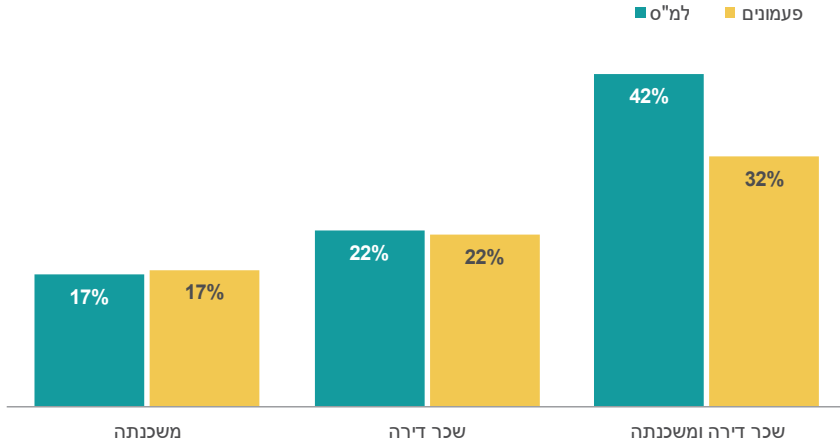
* גובה ההכנסה לנפש חושב על בסיס סקר הוצאות משקי הבית.
מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב
נתונים: "פעמונים" (2016); הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית (2015)

ההוצאות על דיור התגלו בעבודה זו כגורם חשוב בקביעת גודלו של הפער השוטף השלילי. על כן מעניין לבחון את אחוז ההוצאה הכספית לדיור מתוך הכנסתם של משקי הבית שהוצאותיהם גדולות מהכנסותיהם. תוצאות הבדיקה, המוצגות בתרשים 9, עשויות להסביר חלק מהמתאם הגבוה בין תשלומים בו-זמניים על משכנתה ושכירות ובין גודלו של הפער השוטף השלילי; משקי הבית שיש להם הוצאות על שני הסעיפים הללו מקצים לדיור חלק גבוה במיוחד מהכנסתם, בהשוואה למשקי בית בסטטוס דיור אחר. ההשוואה בין שני בסיסי הנתונים מעלה כי שיעור ההוצאה הכספית על דיור בקרב משקי בית שפנו ל"פעמונים" גבוה מעט יותר בקרב בעלי הוצאה על שכירות, ונמוך מעט יותר בקרב משקי בית המשלמים משכנתה בלבד. ייתכן שההסבר לכך הוא שיעור גבוה יחסית של משקי בית השוכרים דירות בקרב החמישון התחתון.¹⁵ כמו בתצפיות קודמות על משקי בית המשלמים משכנתה וגם שכר דירה, ייתכן שההבדל הגדול יחסית בין שני מאגרי הנתונים הוא מיעוט תצפיות בקבוצה זו.

15 49 אחוזים ממשקי הבית בחמישון התחתון שוכרים דירה, ובחמישון השני הנתון עומד על 39 אחוזים (לעומת 43 אחוזים בחמישון העליון).

תרשים 9. חלקה של הוצאה על דיור בכלל ההוצאות

משקי בית של נשואים, לפי סוג ההוצאה

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב

נתונים: "פעמונים" (2016); הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית (2015)

הניתוח הבא ישווה בין מאפייני משקי הבית אשר מקבלים סיוע מארגון "פעמונים" למשקי בית שיש להם פער שוטף שלילי, ועל ידי כך יאמוד את המתאם בין מאפיינים שונים לסיכוי להשתתפות בתוכניות "פעמונים". כאמור, משתתפי התוכניות מייצגים חתך של משקי בית המודעים לכך שנקלעו לקשיים כלכליים, ונוסף לכך צוות המומחים של "פעמונים" בחן את מצבם הכלכלי ומצא כי הם אכן זקוקים לסיוע של הארגון. היות שכאמור אין נתונים על נכסים והתחייבויות בבסיס הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משקי בית מבסיס הנתונים של "פעמונים" עשויים להוות מדגם של משקי בית המצויים בקשיים כלכליים ברמת הוודאות הגבוהה ביותר, מבין בעלי פער שלילי. לפיכך תוצאות האמידה הנוכחית יעידו אם אכן יש הצדקה לבחירה בגודלו של פער שוטף שלילי לנפש כאומדן לסיכוי להיקלע לקשיים כספיים.

אמידת הקשר בין מאפייני משק הבית לסיכוי להיכלל בבסיס הנתונים של "פעמונים" נעשתה באמצעות מודל הסתברותי מסוג Logit. המדגם כלל משקי בית שהתקבלו ל"פעמונים" ומשקי בית מסקר הוצאות שיש להם פער שוטף שלילי. כל משקי הבית במדגם כוללים פרטים נשואים, ובראשם עומד יהודי בגילי 60–25. כדי להימנע מהטיות הנובעות מדגימה בלתי מייצגת של נתוני "פעמונים", אמידת הקשר נעשתה בעזרת משקולות המתקנות הטיות דגימה (Manski and Lerman, 1977).¹⁶

16 המשקולות נוצרו על ידי חישוב חלקם היחסי של משקי בית שונים (לפי קבוצת הגיל של ראש משק הבית ותאריך העלייה) בכלל האוכלוסייה. כך, חלקה של קבוצה מסוימת בנתוני "פעמונים" (מדגם לא מייצג) לאחר השימוש במשקולות יהיה שווה לחלקה של אותה קבוצה בסקרי הוצאות. החישוב נערך בנפרד למשקי בית של נשואים ושל לא-נשואים.

תרשים 10 מציג את המתאמים השוליים בין מאפיינים שונים של משקי בית להסתברות להיכלל בתוכניות "פעמונים". כמו בתרשים 4 לעיל, האחוזים המוצגים הם הסיכוי להזדקק לסיוע של "פעמונים" בהשוואה למשקי בית בקבוצת הייחוס: משקי בית בחמישון העליון (לפי הכנסה נקייה לנפש), בראשות גילאי 50-60, שאין להם הוצאות כספיות על דיור.

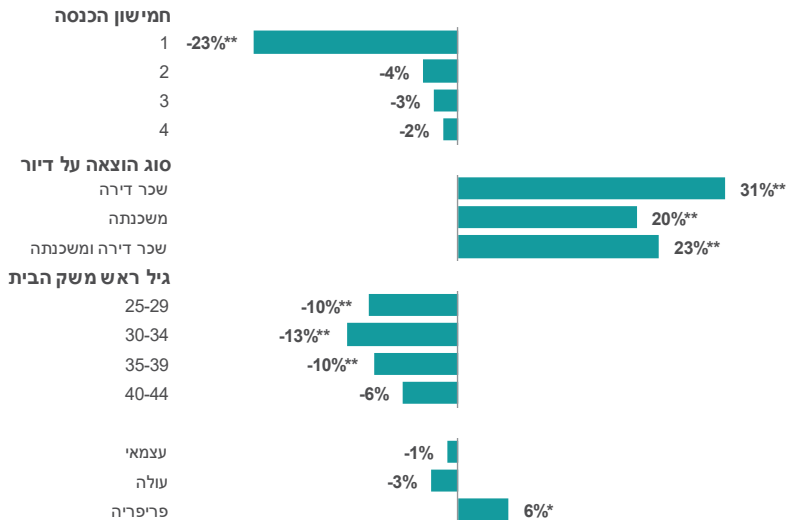
כל סוגי ההוצאות על דיור מעלים את הסתברותו של משק הבית להתקבל לתוכניות "פעמונים". משק בית המשלם משכנתה מגדיל את הסתברותו להיעזר בתוכנית "פעמונים" ב-21 אחוזים, ומשק בית המשלם שכר דירה – ב-31 אחוזים (ביחס למשקי בית בקבוצת הייחוס). ממצא זה תומך בתוצאות האמידה הקודמת, שממנה עלה כי הפער השלילי החזוי של משקי בית שמשלמים שכירות גבוהה מהפער במשקי בית שמשלמים משכנתה. אם משק בית גם משלם החזרי משכנתה וגם שוכר דירה, ההסתברות שישתייך לתוכניות "פעמונים" גבוהה ב-23 אחוזים מזו של משקי בית בקבוצת הייחוס. מתאם זה, כצפוי, גבוה מהמתאם של משקי בית המשלמים משכנתה בלבד, אך נמוך יותר מזה של משקי בית המשלמים שכירות. סביר להניח שהסיבה לכך היא הבדלים בשווי הנקי שלהם: למשקי בית החיים בשכירות יש נכסים בשווי נמוך יותר מזה של משקי בית המשלמים משכנתה ושכירות.

בחינת המתאם בין גילו של ראש משק הבית להסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים" מעלה גם היא תוצאות דומות לאלו שהתקבלו באמידת גודלו של הפער השוטף השלילי בכלל משקי הבית: מתאם שאינו לינארי. ההסתברות הגדולה ביותר לקבל סיוע מ"פעמונים" היא בקרב משקי בית בראשות אדם בגילי 30-34, והיא מעט נמוכה יותר במשקי בית שבראשם עומדים גילאי 29-25. ההסתברות בקרב משקי בית שעומדים בראשם גילאי 44-40 נמוכה יותר מההסתברות בקרב משקי בית בראשות גילאי 49-45, ושתי ההסתברויות נמוכות ביחס למשקי בית צעירים יותר. ייתכן שהגורם לכך הוא שבקרב משקי בית בראשות אדם מבוגר יותר קיימת מודעות גבוהה יותר לבעייתיות שבהתנהלותם הכספית, והם בעלי מוטיבציה גבוהה יותר לשפר אותה.

המתאמים בין ההסתברות להתקבל לתוכניות "פעמונים" ובין מעמד חברתי-כלכלי (כפי שמתבטא בחמישון ההכנסה) אינם מובהקים, פרט להשתייכות לחמישון התחתון, שמקטינה את ההסתברות לפנות ל"פעמונים" ב-22.8 אחוזים לעומת משק בית בחמישון העליון. ייתכן שהסיבה לכך היא ייצוג יתר של משקי בית בחמישון התחתון בקרב משקי בית בסקרי ההוצאות לעומת נתוני "פעמונים", בשל ההתמקדות במשקי בית בעלי פער שלילי שוטף (תרשים 8 לעיל).

מעניין לציין שבקרב משקי בית בפריפריה ההסתברות לקבל סיוע במסגרת תוכניות "פעמונים" גבוהה ב-5.8 אחוזים מזו של משק בית מהמרכז (כאשר כל המשתנים האחרים זהים). המתאם בין מגורים בפריפריה ובין גודלו של הפער השוטף השלילי אינו מובהק, לכן ייתכן שהנתון מייצג עדיפות הניתנת למשקי בית מהפריפריה בקבלה לתוכניות "פעמונים".

תרשים 10. המתאם בין ההסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים" ובין המאפיינים של משק הבית משקי בית של נשואים

* הגידול בפער בהשוואה לקבוצת הייחוס. משקי בית של נשואים בלבד. מובהקות: ללא כוכבית - לא מובהק; * 0.05-0.10; ** $p > 0.05$

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב

נתונים: "פעמונים" (2016); למ"ס, סקר הוצאות משקי הבית (2015)

ההסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים" לפי דפוסי צריכה

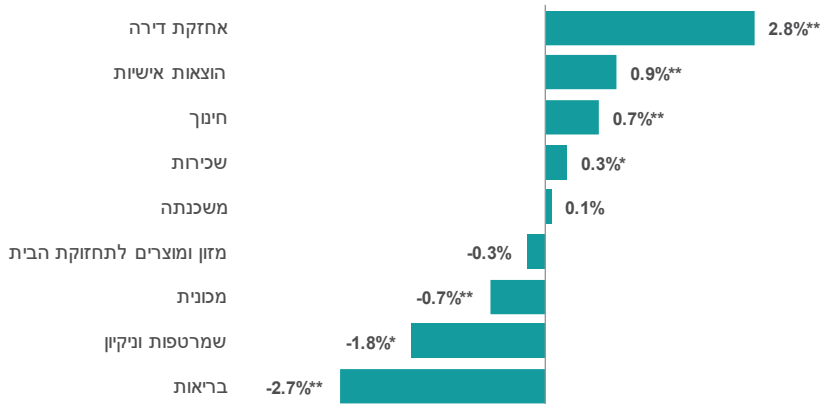
בדומה לבחינת הקשר בין התפלגות ההוצאות של משקי הבית לפער השוטף השלילי (תרשים 5 לעיל), נבחן בעבודה הקשר בין חלקם של סעיפי ההוצאה השונים בתקציב ובין ההסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים" (כעדות לקשר בין התפלגות ההוצאות של משק הבית לסיכויי ההיקלע למצב כלכלי בעייתי). ניתוח זה מעלה כמה ממצאים (תרשים 11). ההוצאות שמגדילות במידה הרבה יותר את ההסתברות לקבל עזרה במסגרת "פעמונים" הן הוצאות אחזקת דירה (חשמל, מים, גז, חימום, מיסי יישוב ואגרות ביטחון). עלייה של אחוז אחד בשיעורן של ההוצאות הללו מתוך סך ההוצאות מתואמת עם עלייה של 2.8 אחוזים בהסתברות להיעזר ב"פעמונים". לצורך המחשה, חלקן הממוצע של הוצאות אחזקת הדירה עומד על כ-7 אחוזים, ועלייה של חמישה אחוזים בשיעור זה תגדיל את ההסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים" ב-14 אחוזים.

בשאר סעיפי ההוצאה המתואמים באופן חיובי עם ההסתברות להיעזר ב"פעמונים" – הוצאות אישיות והוצאות על חינוך – המתאם קטן בהרבה, וכל גידול של אחוז בחלקן של ההוצאות הללו מסך ההוצאות מתואם עם עלייה מתונה מאוד (0.3–0.9 אחוזים) בהסתברות. מעניין במיוחד להיווכח שלמרות הקשר החזק בין הוצאות על דיור לפער

השוטף השלילי, המתאם בין הוצאות אלו להסתברות להיעזר ב"פעמונים" מובהק סטטיסטית אך קטן מאוד. אם מעלים את שיעור ההוצאה לשכירות מתוך סך ההוצאות באחוז אחד, ההסתברות תגדל ב-0.3 אחוזים בלבד, והוצאה על משכנתה תגדיל את ההסתברות רק ב-0.1 אחוזים.

סוגי הוצאות אחרים של משקי בית דווקא מקטינים את ההסתברות לפנות ולהתקבל לתוכניות "פעמונים": הוצאות כספיות על רכב, שמרטפות וניקיון, והוצאות כספיות על בריאות. עלייה באחוז אחד בחלקה של ההוצאה תקטין את ההסתברות לפנות ל"פעמונים" ב-0.7 אחוזים (הוצאות על רכב), ב-1.8 אחוזים (הוצאות על שמרטפות וניקיון) וב-2.7 אחוזים (הוצאות רפואיות).

תרשים 11. המתאם בין ההסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים" ובין חלקן של קטגוריות ההוצאה בתקציב משקי בית של נשואים

מובהקות: ללא כוכבית – לא מובהק; * $p = 0.05-0.10$; ** $p > 0.05$

מקור: קריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים" (2016); הלמ"ס, סקר הוצאות משקי הבית (2015)

3. חובות של משקי בית

בסעיף זה ינותחו החובות של משקי בית מבסיס הנתונים של "פעמונים". הניתוח יתבצע במישור של התפלגות החוב בין גורמים שהעניקו אותו ובמישור של גודל החוב, לפי המאפיינים של משקי הבית.

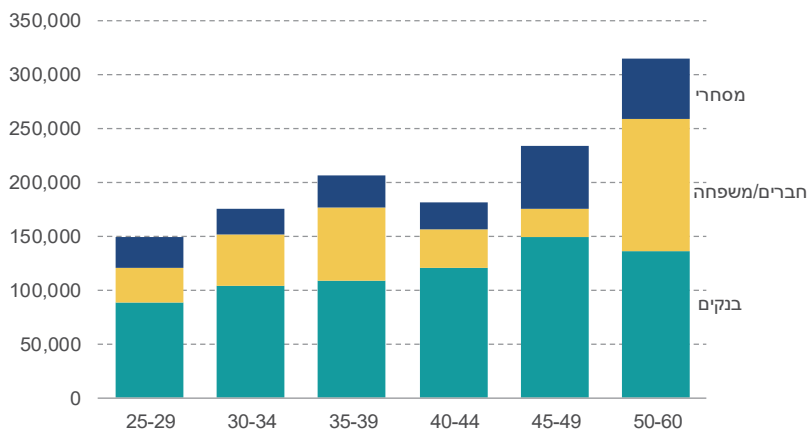
בעלי החוב סווגו לשלוש קבוצות עיקריות. הראשונה היא המערכת הבנקאית: בנקים, חיובי אשראי, משיכת יתר ופיגורי משכנתה (להלן: בנקים). בקבוצה השנייה נכללים חובות למשפחה קרובה ורוחקה ולחברים (להלן: משפחה). הקבוצה השלישית כוללת חובות מסחריים, למשל חובות על אחזקת דירה (חשמל, מים, גז, ארנונה וכו'). נוסף לכך, קבוצה זו כוללת חובות לבעלי מקצוע כמו קבלני בנייה, אינסטלטורים, מורים

ליוגה ועורכי דין – במילים אחרות, בעלי מקצוע שסיפקו שירותים למשק הבית. מרכיב נוסף בקבוצת חובות זו הוא חובות למוסדות חינוך, קרי חובות שכר לימוד לבתי ספר ולאוניברסיטאות.¹⁷ בהמשך תנתח ההתפלגות בין סוגי חוב בקבוצה זו.

תרשים 12 מציג את הסכום שמשקי הבית חייבים לכל קבוצה של בעלי חוב, ותרשים 13 – את שיעור משקי הבית החייבים לכל קבוצה, לפי גילו של ראש משק הבית. ניתן לראות שההתפלגות דומה למדי בכל חתך הגילים, פרט לריבוי משקי הבית שראשם בגילי 45–49 החייבים למשפחה ולחברים (ההבדל מובהק סטטיסטית). בתרשים ניכר מתאם בין גילו של ראש משק הבית לגודל החוב. ממצא זה הגיוני למדי אם מביאים בחשבון את המתאם החיובי בין גיל להכנסה, היות שהכנסה גבוהה יותר מאפשרת לקחת אשראי בסכום גבוה יותר.

כדי לבדוק אם יש הבדלים מובהקים סטטיסטית בגודלו של החוב הממוצע בין קבוצות הגיל השונות, נבדקה ההשערה המצרפית של שוויון בין קבוצות הגיל. השערת השוויון נדחתה עבור חובות לבנקים, עבור חובות למשפחה וגם עבור חובות מסחריים. לפיכך, ניתן לומר שמשקי בית בראשות פרטים בני 45 ויותר חייבים לבנקים סכום גבוה יותר מאשר משקי בית בראשות גילאים צעירים יותר. משקי בית שראשם בגילי 60–50 חייבים לגורמים מסחריים סכום גבוה יותר ממשקי בית בראשות פרטים צעירים יותר, וקבוצות הגיל החריגות מבחינת גובה החוב הממוצע למשפחה הן משקי בית בראשות גילאי 39–35 ובראשות גילאי 60–50. ייתכן כי ממצא זה קשור לעיתוי רכישת הדירה (במקרה של גילאי 39–50), ואולי לעזרה ברכישת דירה לילדים (בגילאי 60–50).

תרשים 12. חובות של משקי בית לפי בעלי חוב, *2016 משקי בית של נשואים, לפי גילו של ראש משק הבית, בשקלים

* החוב אינו כולל החורי משכנתה.

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

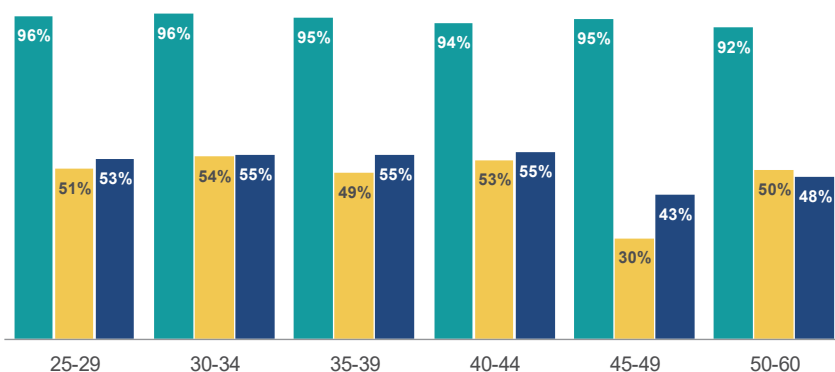
17 חובות לרשויות המדינה צורפו לקבוצת החובות המסחריים בגלל מיעוט תצפיות, ובשל דמיון מהותי בין חובות לגופים כמו מס הכנסה, מס ערך מוסף, הוצאה לפועל או הרשויות מקומיות ובין חובות לחברה מסחרית, שמשולמים לפי הסדר בין בעל החוב ללווה.

תרשים 13. שיעור משקי הבית החייבים לכל קבוצת בעלי חוב, 2016

לפי גילו של ראש משק הבית, כאחוז מכלל משקי הבית הנשואים בקבוצת הגיל שיש להם חוב

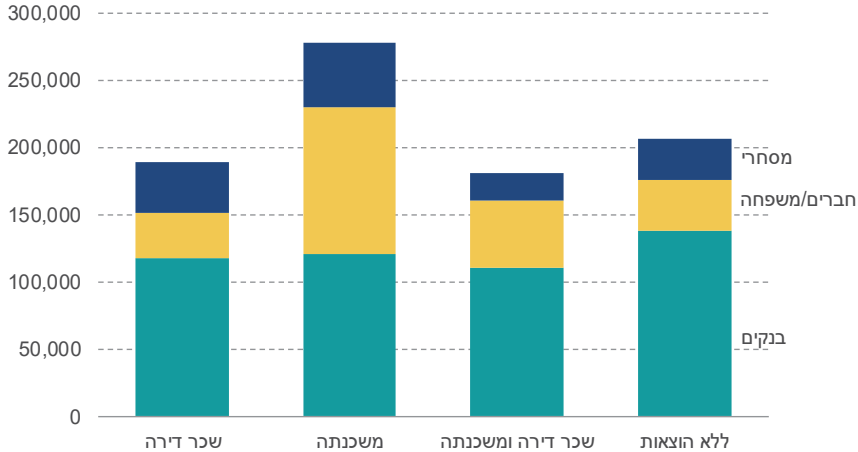
■ מסחרי ■ חברים/משפחה ■ בנקים

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

בחינה של שיעור משקי הבית החייבים לפי סוג התשלומים על דיור מגלה שהתמונה דומה מאוד לזו שעולה מתרשים 13, קרי: אין הבדלים מובהקים סטטיסטית בשיעור משקי הבית החייבים לכל גורם מתוך סך משקי הבית בקבוצה (תרשים נ'4). לעומת זאת, התמקדות בגובה החוב מראה שאין הבדלים מובהקים סטטיסטית בגודלו של החוב הממוצע לבנקים, אך יש הבדלים מובהקים בין קבוצות ההוצאה השונות בגודלם של החוב למשפחה ושל החוב המסחרי הממוצע (תרשים 14). משקי בית המשלמים משכנתה בלבד חייבים סכום גבוה יותר למשפחה מאשר משקי בית בעלי הוצאות אחרות על דיור, ומשקי בית שמשלמים גם משכנתה וגם שכירות הם בעלי חוב מסחרי ממוצע נמוך יותר ממשקי בית בקבוצות הוצאה אחרות.

תרשים 14. החוב הממוצע לפי קבוצות בעלי חוב, 2016* משקי בית של נשואים, לפי סוג ההוצאות על דיור, בשקלים

* החוב אינו כולל החובי משכנתה.

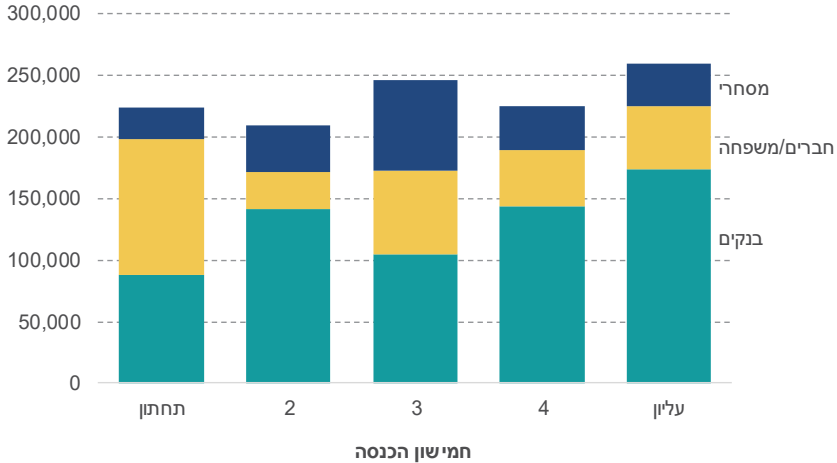
מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

נוסף לבחינה של נתוני החובות לפי גילו של ראש משק הבית וההוצאות על דיור, כעת ינותחו הנתונים לפי מעמד חברתי-כלכלי, המיוצג על ידי חמישוני הכנסה לנפש. תוצאות ההשוואה מוצגות בתרשים 15.

לצורך תיקוף סטטיסטי של הממצאים נבחנה השערה בדבר שוויון ממוצעים בגודל החוב הממוצע בין משקי בית השייכים לחמישוני הכנסה שונים. ההשערה נדחתה עבור החוב הממוצע לבנקים, מה שמאפשר להסיק שהגודל הממוצע של חובות לבנקים במשקי בית מהחמישון התחתון נמוך מזה של יתר חמישוני הכנסה. ההשערה נדחתה גם עבור גודלו הממוצע של החוב למשפחה, מה שמאפשר להסיק כי גודלו הממוצע של חוב זה בקרב משקי בית מהחמישון תחתון גבוה יותר מהחוב הממוצע בחמישוני הכנסה אחרים. אם כן, נראה כי משקי בית חלשים יותר מבחינה כלכלית מקבלים פחות אשראי ממערכת הבנקאית, אך מצליחים לגייס סכום גבוה יותר מהמשפחה.

ההשערה שקיים שוויון בגודל החוב הממוצע לגורמים מסחריים בין משקי בית מכל החמישוני נדחתה, אך ברמת מובהקות שאינה גבוהה יחסית ($p=0.068$), לכן אפשר לומר שגודל החוב הממוצע לגורמים מסחריים גבוה יותר בקרב משקי בית השייכים לחמישון 3.

תרשים 15. החוב הממוצע לפי קבוצות בעלי חוב, 2016*
משקי בית של נשואים, לפי המעמד החברתי-כלכלי, בשקלים

* החוב אינו כולל החורי משכנתה.

מקור: קריל שרברמן, מרכז שאוב | נתונים: "פעמונים"

הרכב החובות המסחריים

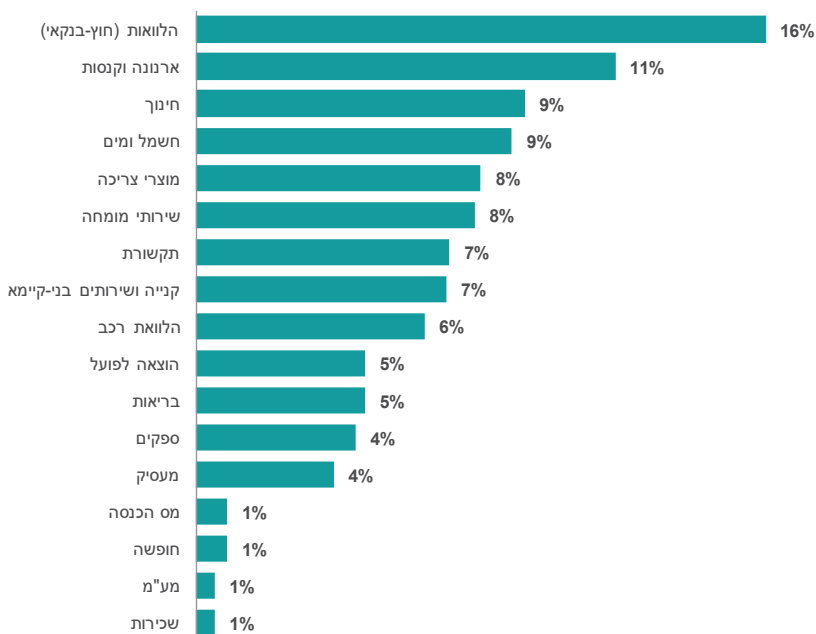
כפי שהודגם לעיל, חלקם של החובות המסחריים מסך החוב של משקי בית אינו גדול. למרות זאת, מעניין לבחון את התפלגות בעלי החוב בקבוצה זו, מפני שחובות אלו מספקים הצצה לא רק על מקורות מימון חוץ-בנקאיים, אלא גם על אופן ניהול ההוצאות של משקי הבית אשר פנו והתקבלו לתוכניות "פעמונים".

תרשים 16 מציג את שכיחות הגורמים שמשקי בית חייבים להם. הגורם השכיח ביותר הוא חובות פיננסיים, המורכבים בעיקר מאשראי מגופים חוץ-בנקאיים כמו חברות ביטוח, קרנות פנסיה וחברות אשראי דוגמת "מימון ישיר". חלק ניכר מהאשראי שמעניקות קרנות פנסיה וחברות ביטוח ניתן על סמך הנכסים הפיננסיים של משקי הבית שמונהלים באותם גופים: קרן פנסיה, קופת גמל או קרן השתלמות וכדומה. אפשר לפרש זאת כעדות לכך שמשקי בית לוקחים אשראי על חשבון ההכנסה העתידית. כמו כן, הקטגוריה כוללת אשראי שקיבלו משקי בית מהיישובים שהם מתגוררים בהם – בעיקר קיבוצים, מושבים ויישובים קטנים. סביר להניח שאשראי כזה אפשרי הודות לתוכניות מיוחדות לתמיכה בהתיישבות.

הגורם השני בשכיחותו הוא חובות ארנונה וקנסות, והגורם הרביעי בשכיחותו (אחרי חובות למוסדות חינוך) הוא חובות לספקי תשתיות: חשמל, מים וגז. בחלקים הקודמים של העבודה סווגו שני הגורמים הללו כהוצאות אחזקת דירה (פרט לקנסות), והמתאם שלהם הן עם גודלו של הפער השוטף השלילי הן עם ההסתברות לפנות ל"פעמונים" היה

גבוה יחסית. הצירוף של שני הממצאים מלמד כי הוצאות אחזקת דירה מהוות את אחד מגורמי הסיכון המשמעותיים לקושי כלכלי של משקי בית. החוב על הוצאות חינוך הוא כאמור הקטגוריה השלישית בשכיחותה. כמו הוצאות אחזקת דירה, גם קטגוריית הוצאה זו היא בעלת מתאם חיובי עם גודלו של הפער השוטף השלילי וגם עם ההסתברות לקבל סיוע מ"פעמונים".

תרשים 16. השכיחות היחסית של סוגי חוב מסחריים בקרב משקי בית של נשואים שיש להם חובות

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

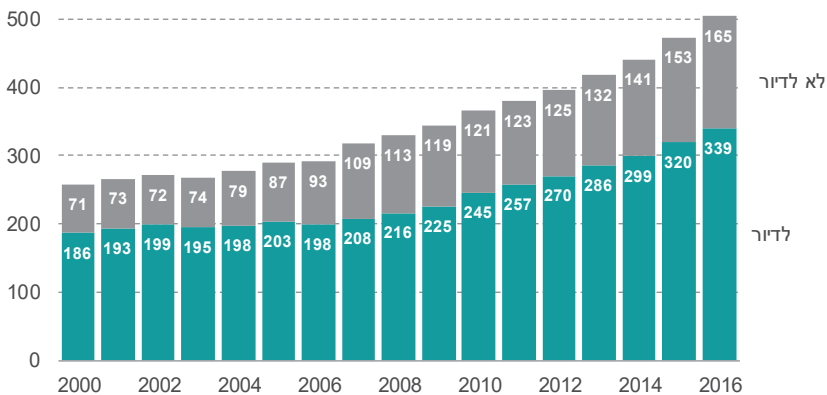
באופן כללי, ניתוח השכיחות של סוגי החובות המסחריים רומז שמשקי בית לא רק נוטלים אשראי כספי כדי להתמודד עם הפערים בין ההכנסות השוטפות להוצאות, אלא גם דוחים תשלומים. דחייה זו מאפשרת להם "להרוויח זמן", קרי לשפר את הפער השוטף בטווח המייד, ולכן ניתן לומר שהמתאם בין גודלו של הפער השוטף השלילי להוצאות מסוג זה גדול יותר מכפי שניכר בנתוני ההוצאות וההכנסות החודשיים. למשל, דחיית תשלומי החינוך מקטינה את חלקה של ההוצאה החודשית על חינוך בסל ההוצאות ואת הפער השוטף השלילי לנפש, ובכך מצמצמת את המתאם הנאמד בין הוצאות אלו לגודלו של הפער.

4. "הר האשראי" של משקי בית

סעיף זה יעסוק בסך האשראי שלקחו משקי בית, או כפי שהוא מכונה לעיתים "הר האשראי". כאשר מדברים על נתוני אשראי מצרפיים, יש כמה מגזרים שמעניקים אשראי למשקי בית, ובראשם המגזר הפיננסי: בנקים, חברות ביטוח, קופות גמל וקרנות פנסיה. לצידו גם הממשלה והמגזר העסקי הלא-פיננסי מעניקים אשראי למשקי בית ולפרטים. בסעיף זה ייבחן האשראי שקיבלו משקי בית ללא הבחנה בין הגורמים שהעניקו אותו. זהו נדבך נוסף בתמונת ההתחייבויות הכספיות של משקי הבית, שיאפשר להשוות את מצבם הכלכלי המצרפי של משקי בית ישראליים למקביליהם במדינות אחרות.

כמו כל הנתונים המצרפיים במשק (מספר המועסקים, התוצר המקומי הגולמי וכו'), האשראי למשקי בית גדל משנה לשנה. מאז 2007 עלה קצב הגידול של סך האשראי למשקי בית, בהשוואה לקצב גידולו בין 2000 ל-2007 (תרשים 17). נוסף להבדל בקצב השינוי בין שתי התקופות, גם מקור העלייה בכל אחת מהן היה שונה מאוד. בין 2000 ל-2007 עמד שיעור השינוי השנתי הממוצע של אשראי לדיור (בעיקר משכנתות) על 1.6 אחוזים, ובין 2007 ל-2016 הוא שילש את עצמו והגיע ל-5.6 אחוזים בשנה. אשראי שלא לדיור, לעומת זאת, גדל בקצב שנתי ממוצע של 6.3 אחוזים בתקופה הראשונה ובישעור שנתי נמוך יותר של 4.7 אחוזים בין 2007 ל-2016.¹⁸ העלייה הגדולה באשראי לדיור בתקופה השנייה אינה מפתיעה; היא מתואמת עם העלייה המטאורית במחירי הדירות בישראל, שהחלה ב-2007 (תרשים נ'1 בנספחים) ועודנה נמשכת.¹⁹

תרשים 17. אשראי של משקי בית במיליארדי שקלים, מחירי 2016

* הנתונים נכונים לדצמבר בכל שנה.

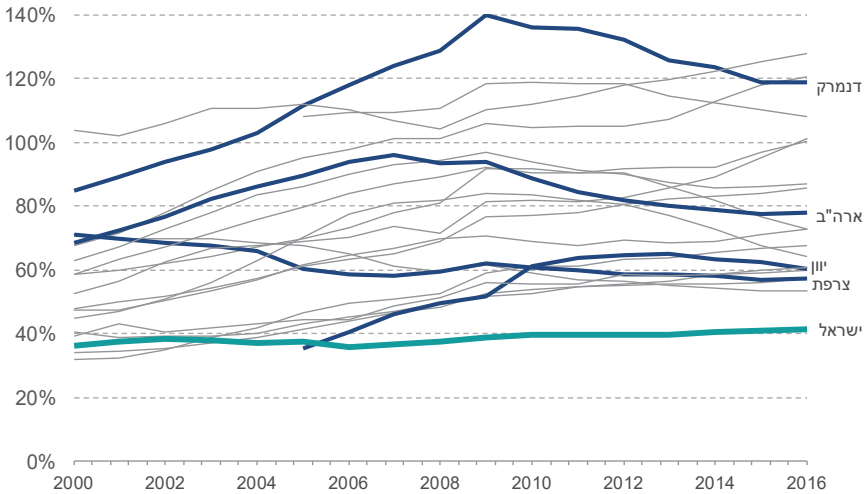
מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: אתר בנק ישראל

18 למקורות אשראי שלא לדיור ראו בנק ישראל (2017), אזור ז'3, עמ' 42.
19 אמנם לפי מדד מחירי הדירות נצפתה ירידת מחירים ברבע האחרון של 2017 לעומת הרבע שקדם לו, אולם במונחים שנתיים מחירי הדיור ממשיכים לעלות.

אמנם הר האשראי צומח מהר יותר בעשור האחרון, אך לא די להסתכל רק על גובהו: יש להביא בחשבון גם את השינויים בסך האשראי של משקי בית ביחס לתוצר. אם חושבים על כל משקי הבית בישראל כאילו היו משק בית אחד גדול מאוד, בחינת סך האשראי ביחס לתוצר המקומי משולה לבחינת סך ההלוואות שלוקחת משפחה ביחס להכנסתה, היינו: עד כמה אותה משפחה ממונפת.

כאשר בוחנים את המינוף של משקי בית בישראל בהשוואה למדינות מפותחות אחרות, מתברר כי למרות העליות החדות בסך האשראי בישראל, המינוף של משקי בית ישראליים נמוך יחסית לשאר המדינות ב-OECD (תרשים 18). סך האשראי שלקחו משקי בית בישראל כאחוז מהתמ"ג מפגין יציבות מפתיעה. ההסבר הוא כי סך האשראי למשקי בית אמנם גדל במונחים אבסולוטיים, אך קצב הגידול היה דומה לקצב הצמיחה של התוצר.

תרשים 18. אשראי של משקי בית כאחוז מהתוצר
 ישראל לעומת מדינות ה-OECD (העקומות באפור)

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: OECD

סיכום

עבודה זו מנסה לבחון כיצד משקי בית נקלעים לחובות. לאור הקושי לבדוק את גובה החובות הממשי בשל מגבלת נתונים, העבודה מתמקדת בנתונים של הפער השוטף בין ההכנסות הנקיות של משקי בית להוצאותיהם על צריכה ודירור. ההנחה היא שפער שוטף שלילי (ההוצאות גדולות מההכנסות) הוא אומדן אובייקטיבי לסיכוי להיקלע לחובות, וככל שהפער השלילי גדול יותר, כך גדולים הסיכויים של משק בית להיקלע לחובות. הנחה זו קיבלה אישוש מהשוואה של נתוני המחקר לנתוני סקר אמון צרכנים, הכולל

עדות סובייקטיבית של משקי הבית על מצבם הכלכלי. שיעור משקי הבית שענו כי הם "נאלצים להשתמש בחסכונות" או "נמצאים בחובות" עמד על 32 אחוזים מהנשאלים בממוצע ב-2015 (תרשים נ'6' בנספחים). שיעור משקי הבית שהיה להם פער שלילי שוטף באותה שנה הגיע ל-35 אחוזים בקרב נשואים ול-39 אחוזים בקרב לא-נשואים. לאור זאת, ניתן לומר שהאומדן המוצע בעבודה זו הוא ככל הנראה קירוב טוב למדי למצבם הכספי של משקי הבית.

ניתוח המתאמים בין מאפיינים של משק הבית לגודלו של הפער השלילי השוטף מראה שיש הבדלים גדולים בין משקי בית של נשואים ושל לא-נשואים מבחינת הגורמים המשפיעים על הפער. בקרב לא-נשואים הגורם העיקרי הוא סוג התשלומים על דיור. לעומת זאת, בקרב משקי בית נשואים המאפיין המשמעותי ביותר לקביעת גודל הפער הוא המעמד החברתי-כלכלי של משק הבית, ובפרט השתייכות לחמישון ההכנסה התחתון. עם זאת, גם בקבוצה זו יש לסוג התשלום על דיור מתאם מובהק עם גודלו של הפער השוטף השלילי, בפרט לתשלומי שכירות ומשכנתה בו-זמנית, וזהו אחד הגורמים המובילים בחשיבותם לקביעת הפער.

עוד נמצא בעבודה כי מבין כלל קטגוריות הצריכה, חלקן של ההוצאות האישיות (ביגוד, הנעלה, קוסמטיקה ותספורת, ושירותי תפירה וכביסה) משפיע במידה הרבה ביותר על גודלו של הפער השלילי לנפש, הן בקרב משקי בית של נשואים הן בקרב לא-נשואים. עוד נמצא הראוי לציון הוא הפער בין נשואים ללא-נשואים בחשיבות של חלקן של הוצאות אחזקת הבית (חשמל, מים, גז, חימום וארנונה) בקביעת הפער השוטף השלילי לנפש. בקרב משקי בית של נשואים הוצאות אלו הן הגורם השני בהשפעתו על גודל הפער, ואילו בקרב משקי בית של לא-נשואים המתאם בין השניים אינו מובהק סטטיסטית.

נוסף לכך, נמצא כי עלייה בחלקן של הוצאות הדירה מגדילה את הסיכוי של משקי בית בעלי פער שוטף שלילי להשתתף בתוכניות "פעמונים". ניתוח החובות של משקי בית הראה שהוצאות אחזקת דירה הן הגורם השני בשכיחותו לחובות מסחריים. שכיחות גבוהה זו מצביעה על דחיית תשלום החשבונות הללו כדי לצמצם את הפער השוטף החודשי – ואילו הן לא היו נדחות, ככל הנראה הפער היה גדול יותר, ובהתאם לכך המתאם בין הוצאות אחזקת הדירה לפער השוטף השלילי היה גדול עוד יותר. הוזלת שירותים שנכללים בקטגוריית ההוצאה הזו עשויה להביא להקטנת הסיכוי של משקי בית להיקלע לבעיות כספיות.

בחינת סך האשראי שהוענק למשקי בית בישראל (ביחס לתוצר) מראה שלמרות עלייה גדולה בהיקפי האשראי, הן לדיור הן שלא לדיור, רמת המינוף של משקי בית בישראל היא מהנמוכות ביותר בקרב המדינות המפותחות, נכון ל-2016. זוהי ככל הנראה תוצאה של ריכוזיות המערכת הבנקאית בישראל, שאינה מאפשרת היצע רחב של מוצרי אשראי. כניסה של גופים פיננסיים כגון קרנות פנסיה וחברות ביטוח לשוק האשראי מהווה חלופה ראויה לאשראי בנקאי, אך השימוש במקור אשראי זה – או ליתר דיוק קבלת תנאים טובים יותר מאלו שמציע האשראי הבנקאי – אפשרי רק לבעלי נכסים בגופים אלו. אשראי חוץ-בנקאי שמעניקות חברות מסחריות שמתמחות בכך ניתן לרוב בתנאים גרועים יותר מאלו שניתן לקבל בבנקים, משום שגופים אלו מניחים כי הלקוחות שפונים אליהם הם אלו שסורבה בקשתם לקבל אשראי מהבנק. פיקוח הדוק יותר על גופים אלו עשוי להקטין את ניצולם של מבקשי האשראי שפונים אליהם.

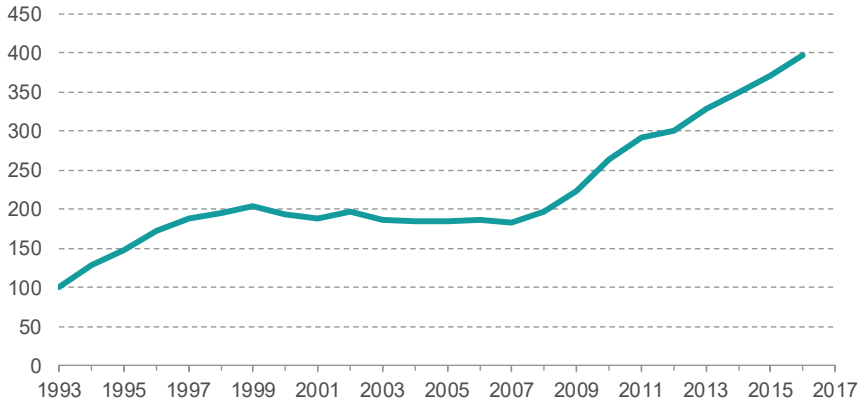
מקורות

- בנק ישראל (2017), **דו"ח יציבות פיננסית**, יוני 2017.
- גוטליב, דניאל ואלכסנדר פרומן (2012), "מדידת עוני לפי סל צריכה הולם בישראל 1997-2009", **ביטחון סוציאלי**, 88, אפריל 2012, עמ' 30-5.
- קסיר, ניצה ודמיטרי רומנוב (2017), **רווחה ויציבות פיננסית בחברה החרדית - עניים אך חוסנים**, המכון החרדי למחקרי מדיניות, אוקטובר 2017.
- רגב, איתן (2014), "לגמור את החודש: הכנסות, הוצאות וחסכון של משקי בית בישראל", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה - חברה, כלכלה ומדיניות 2014**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- Friedman, Milton (1957), "The Permanent Income Hypothesis," *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press.
- Hardin, Garrett (1968), "The Tragedy of the Commons," *Science*, 162, No. 3859 (13 December 1968), pp. 1243-1248.
- Manski, Charles F., and Steven R. Lerman (1977), "The Estimation of Choice Probabilities from Choice Based Samples," *Econometrica*, 45, issue 8, pp. 1977-1988.
- Modigliani, Franco, and Albert Ando (1963), "The 'Life-Cycle' Hypothesis of Saving: Aggregate Implications & Tests," *American Economic Review*, 53, no. 1 (March 1963), pp. 55-84.
- Modigliani, Franco, and Richard Brumberg (1954), "Utility Analysis and The Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data," In Kenneth K. Kurihara (ed.), *Post Keynesian Economics*, Trustees of Rutgers College in New Jersey.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2015), *Introductory Econometrics: A Modern Approach*, 4th ed., South-Western.

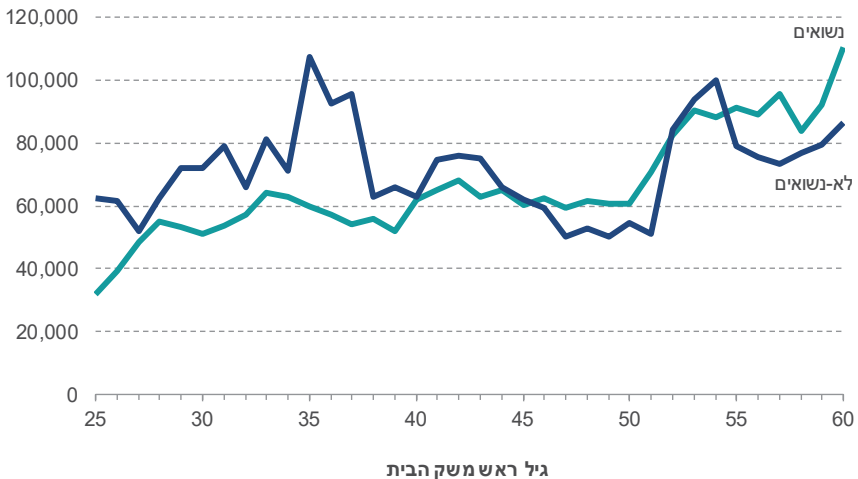
נספח תרשימים

תרשים נ'1. מגמות במחירי הדיור מדד: שנת 1992=100

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: למ"ס, מאגר מחירים מרכזי

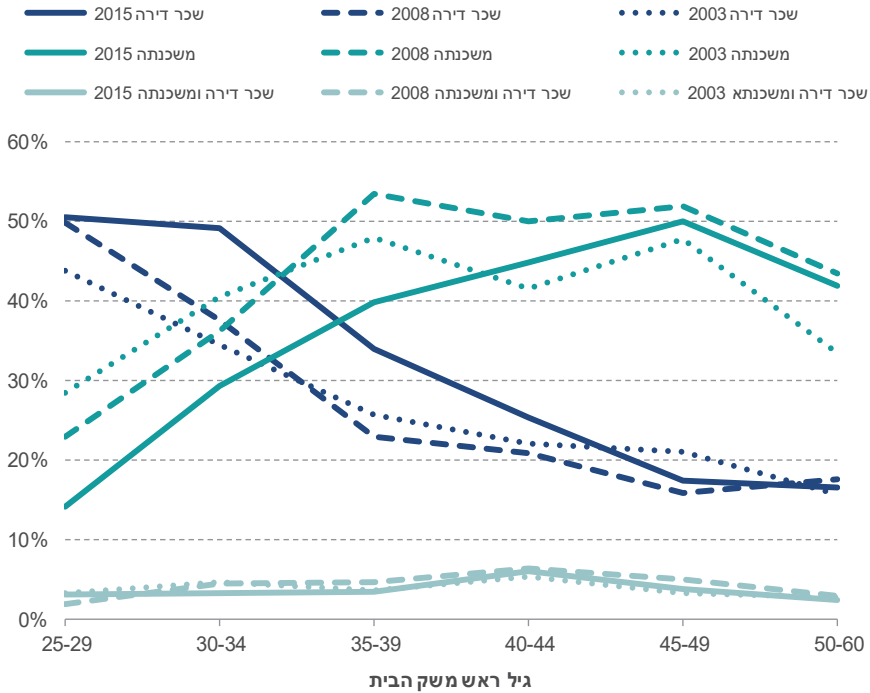
תרשים נ'2. הכנסה כוללת לנפש, 2015 לפי מצב משפחתי וגיל ראש משק הבית, בשקלים

* ממוצע נע של 5 שנים.

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: למ"ס, סקר הוצאות משקי הבית

תרשים נ'3. סוג ההוצאות על דיור לפי גיל ראש משק הבית ומצב משפחתי

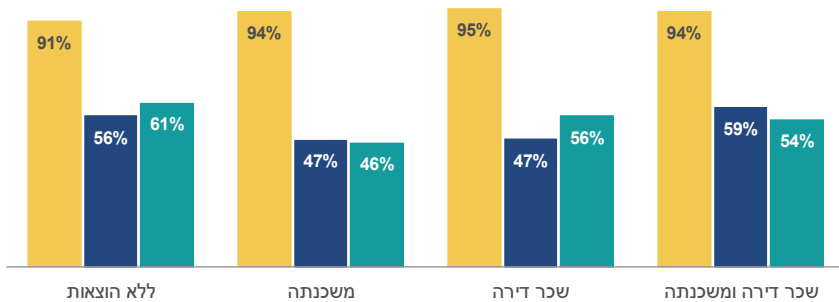

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: למ"ס, סקר ארוך-טווח 2015-2014

תרשים נ'4. חלקם של משקי הבית החייבים לכל קבוצת בעלי חוב, 2016

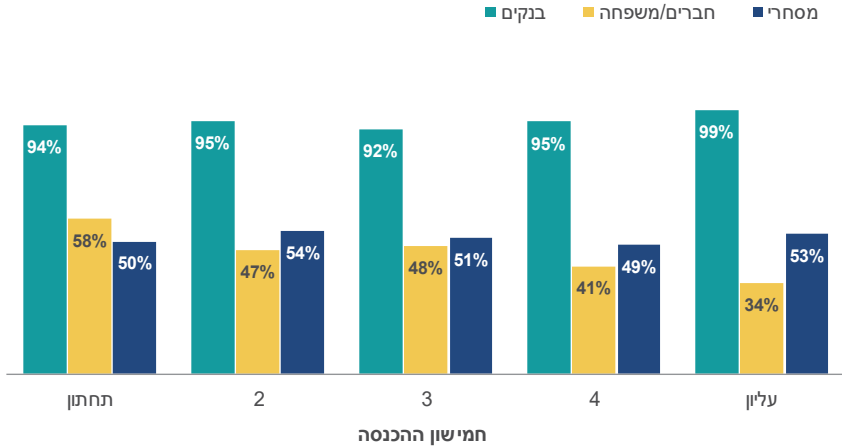
כאחוז מכלל משקי הבית שיש להם חובות

■ מסחרי ■ חברים/משפחה ■ בנקים

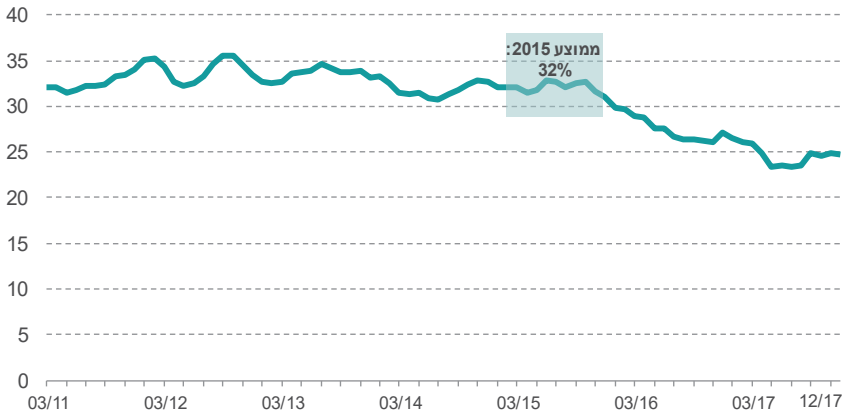
מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

תרשים נ'5. חלקם של משקי הבית החייבים לכל קבוצת בעלי חוב, 2016, לפי חמישוני הכנסה, כאחוז מכלל משקי הבית שיש להם חובות בכל חמישון

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: "פעמונים"

תרשים נ'6. שיעור משקי הבית שענו "בחובות" או "נאלצים להשתמש בחסכונות" לשאלה על מצבם הכספי

מקור: קיריל שרברמן, מרכז טאוב | נתונים: למ"ס, סקר אמון צרכנים